

- ⁵² Hatvany Lajos: *A magyar történelem kisajátítása.* (Szabadunk, 1931, 351. p.)
- ⁵³ Jogtudományi Közlöny. 1888, 20. sz., 171. p.; Budapesti Hírlap. 1900, 20. évf., 48. sz., 9. p.
- ⁵⁴ Kutrucz Katalin (szerk.): *Balogh Jenő emlékkötet. Válogatás Balogh Jenő műveiből.* MTA Kriminológiai Közlemények 21. (Budapest, MTA Kriminológiai Társaság, 1988 [a továbbiakban: Kutrucz], 3. p.)
- ⁵⁵ Balogh: *Perjogi tankönyv*, 143. p.; Balogh Jenő: *Fayer László emlékműve előtt.* (Jogtudományi Közlöny, 1909, 44. évf., 21. sz., 181. p.)
- ⁵⁶ Kutrucz, 6. p.
- ⁵⁷ *Finkey 1916.* In: *Büntetőjogi dolgozatok 1916.* (110. p.) Erről a kérdésről lásd még Finkey Ferenc: *A büntető eljárás a jogakadémiák tanrendjében.* (Jogtudományi Közlöny, 1897, 113. p.); *A büntető perjog önállósulása a jogi tanulmányi rendben.* (Jogtudományi Közlöny, 1913, 61. p.)

- ⁵⁸ Balogh: *Perjogi tankönyv III.*
- ⁵⁹ Balogh: *Perjogi tankönyv*, 82. p.
- ⁶⁰ Balogh: *Perjogi tankönyv*, III–IV. p. Vö. Sipta István: *A magyar jogtörténet-tudomány kétszáz éve.* A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára 57. Sorozatszerkesztő: Balogh Elemér. (Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2015, 123. p.)
- ⁶¹ Balogh: *Perjogi tankönyv III.*
- ⁶² Balogh: *Perjogi tankönyv*, 141–153. p. Vö. Balogh Jenő: *A jogtörténet tanítása hazánkban.* (Budapesti Szemle a Magyar Tud. Akadémia megbízásából. 124. kötet. 1905. február, 338. sz., 164. p.)
- ⁶³ Lásd *A büntető perjog tankönyve.* Írta: dr. Balogh Jenő egyetemi tanár, a M. Tudományos Akadémia I. tagja. Első füzet. (Budapest, 1906. Jogállam, 1906, 5. évf., 8. sz., 626. p.)

Képes György

Dánia központi államszervezete 1536–1660 között

Az 1534–36. évi polgárháború (II. Keresztély sikertelen visszatérési kísérlete, a Knud J. V. Jespersen dán történész által a lutheri tanok szenvedélyes hívének nevezett¹ III. Keresztély trónra kerülése) után jelentős változások történtek Dániában. Az újkor a katolikus egyház megsemmisülésével (evangélikus fejedelmi egyházzal való felváltásával), Norvégia alkotmányos önállóságának felszámolásával, valamint egy teljesen új, a király és az országtanács együttműködésén alapuló, erős központi kormányzatot jelentő államrendszer létrejöttével köszöntött be Dániában.²

Az 1536. évi események

III. Keresztély (1534–1559) az arisztokratikus országtanács (*rigsråd*) egyházi tagjait, a katolikus püspököket vádolta a két évig tartó véres polgárháború előidézésével, ugyanis a tanácsurak 1533-ban (a korábbi szokásjogot megsértve) vallási megfontolások miatt nem voltak hajlandók öt apja, I. Frigyes (1523–1533) halála után királylyá választani. Miután 1536. augusztus elején győztesként vonult be Koppenhágába, elrendelte mind a hét dániai püspök letartóztatását, október végére pedig (a szokásos nemesi tanácskozások, *herredagok* helyett) svéd mintára általános rendi gyűlést (*rigsdag*) hívott össze a fővárosba.³

A dán jogtörténet-tudomány értékelése szerint az országgyűlés célja a hasonló politikai válsághelyzetek megelőzése, egy „állandó rezsim” megalkotása, az 1534–36. évi polgárháborúhoz hasonló jövőbeli állapotok megelőzése volt.⁴ A diétán több mint 1200-an gyűltek össze, a nemeseken kívül a városi polgárság és a parasztszok követői is – az egyháziak azonban nem jelenhettek meg.⁵ A *rigs-*

dag két fontos dokumentumot hagyott jóvá: egyrészt III. Keresztély hitlevelét (*håndfæstning*), másrészt az 1536. október 30-ai *recess*t, amely az új egyházpolitika alapelveit rögzítette.

Ahogy Paul D. Lockhart fogalmaz: a hitlevél a király és a világi arisztokrácia, a *recess* pedig a király és valamilyen alattvalója közötti egyezséget tükrözte.⁶ A *håndfæstning* megszövegezése kapcsán az uralkodó előzőkénynek bizonyult, hiszen – győzelmi pozícióját kihasználva – megtehetette volna, hogy erőteljesen korlátozza a tanács jogait, de ez nem történt meg. Ugyanakkor, bár a dán monarchia 1536-ban sem vált örökletessé, az *interregnum* rossz emléke miatt elfogadtatta a tanácsurakkal a *vivente rege* királyválasztást (a tanács a mindössze két éves Frigyes herceget meg is választotta a király utódjává),⁷ és megszüntette a *rigsråd* királyi várak felett 1483 óta élvezett rendelkezési jogát (*slotslovsmyndighed*), előírva, hogy a király halála pillanatában minden vár az előzőleg már megválasztott utódra száll. Emellett a hitlevél végéről „lemaradt” az ellenállási záradék.⁸

A rendekkel (köztük a parasztszok küldötteivel) elfogadott másik dokumentum, a *recess* a királyi reformáció bevezetéséről rendelkezett. A határozatban III. Keresztély a püspököket tette felelőssé azért, hogy – azzal, hogy I. Frigyes halála után nem választottak azonnal királyt – polgárháborúba taszították az országot, és büntetésül megfosztotta őket hivataluktól. Ezzel egyidejűleg elkobozta az egyházi birtokokat is, amit egyrészt – némi képmutatással – azzal indokolt, hogy így az új evangélikus egyház anélkül tudja majd terjeszteni Isten igéjét, hogy földi ügyekkel kellene bajlódnia; másrészt azzal támasztott alá, hogy az egyházi vagyon államosításának köszönhetően kerülhet el a magas államadósság miatt amúgy szükséges rendkívüli adókövetés.⁹

Az egyházi birtokok elkobzására vonatkozó rendelkezést a gyűlést követően haladéktalanul végre is hajtották. Míg korábban a királyi birtokok az ország összes földbirtokának mindössze hatodrészt tették ki, a *recess* végrehajtásával ez az arány kétharmadra (azaz – Svédországhoz hasonlóan – a hatszorosára) növekedett.¹⁰ Knud J. V. Jespersen az új dán államegyház létrejöttét VIII. Henrik vallásreformjához (*Act of Supremacy*, 1534) hasonlítja, és

megállapítja, hogy az egyház a *recess* eredményeképpen „valódi fejedelmi egyházzá” vált.¹¹

A katolikus egyház mellett az 1536. évi „rendszerváltás” másik nagy vesztese a Dániával 1380 óta perszonálunióban álló Norvégia volt, melynek az 1450. augusztusi bergeni szerződés még a Dániával való egyenjogúságát garantálta (Norvégiát „saját törvényei szerint és saját lakosai által kell kormányozni”).¹² Az ország (és személy szerint *Olav Engelbrektsson* nidarosi érsek) azonban lojális maradt II. Keresztélyhez, így bűnhődnie kellett. III. Keresztély feloszlatta a norvég országtanácsot, amivel Norvégia – a hozzá tartozó Izlanddal és a Feröer szigetekkel együtt – a dán korona tartományává vált, bár önálló jogrendszerét továbbra is megtarthatta.¹³

Dánia alkotmánya 1536–1660 között

Az 1536–1660 közötti időszakot, melyet a király és az arisztokrácia együttműködése jellemez, a dán történetírás a „nemesi kormányzat” korának (dánul: *adelsvælde*) nevezi.¹⁴ Ez azonban Paul D. Lockhart megállapítása szerint félrevezető, ugyanis arra utal, mintha az országtanács a királyi akarat ellenében kormányozta volna az országot.¹⁵

Byron J. Nordstrom az „arisztokratikus köztársaság” kifejezéssel azt hangsúlyozza, hogy a királyt választották, és jogköreit a tanáccsal (ahogy Nordstrom mondja: „néhány nemessel”) megosztva gyakorolhatta.¹⁶ Ez sem helyes, hiszen épp a királyválasztás volt az a jogkör, melynek kapcsán a tanácsurak 1536-ban engedtek III. Keresztély kérésének, és trónörökössé választották a gyermek Frigyes herceget, belátva, milyen veszélyekhez vezethet egy többéves *interregnum*.¹⁷ A királyi hatalom ezzel *de facto* örökletessé vált, ami a legkevésbé sem jellemző a „nemesi köztársaságokra” (lásd a lengyel *Rzeczpospolita* példáját, amelynek igen lényeges eleme volt a monarchia szabadon választott jellege).¹⁸

A dán központosított rendi állam sajátos modelljét legjobban a *dyarchia* („kettős uralom”) szó írja le, amelyet Knud Fabricius dán történész használt először, 1920-ban megjelent *Kongeloven* című monográfiájában.¹⁹ Ennek a kompromisszum az alapja, amely a *rigråd* megmaradt (világi) tagjai és III. Keresztély között 1536-ban létrejött, és olyan központosított monarchiát jelent, melyben az alapvető döntéseket az uralkodó a tanáccsal együtt hozza meg. A király és az országtanács és közös uralmát testesíti meg „Dánia koronája” (*Danmarks krone*), amely a korábbiakhoz képest új, arisztokratikus felfogása a főhatalomnak.²⁰

Knud J. V. Jespersen szerint ezzel meg is szűnt a konkrét személyi kör jelentősége: „királyok meghallhatnak, a tanács tagjai változhatnak, de Dánia koronája – mint a szuverenitás és az államiság alapja – ezektől függetlenül létezik”.²¹ Szemben tehát a magyar Szent Koronával vagy az angol rendi monarchia arra sok tekintetben emlékeztető szuverenitáskonceptiójával (*King in Parliament*), a dán rendi államban a *King in Council* felfogása vált uralkodóvá.²² A továbbiakban ennek a korszaknak, azaz Dánia 1536–1660 közötti alkotmányos berendezkedésének egyes fő intézményeit, hatalmi tényezőit tekintjük röviden át.

Király

A dán király a középkori skandináv jogfelfogásnak megfelelően „első volt az egyenlők között” (*primus inter pares*).²³ Paul D. Lockhart két érdekes történelmi példával is illusztrálja ezt a helyzetet: II. Frigyesről (1559–1588) köz tudott volt, hogy még családi eseményeire (így gyermeke keresztelőjére) is meghívta tanácsosait; IV. Keresztélyről (1588–1648) pedig feljegyezték, hogy amikor 1599-ben az országtanács néhány tagjával hajóra szállt, hogy meglátogassa norvégiai birtokait, meghagyta, hogy *Christian Fredriksen kapitánynak* szólítsák.²⁴

A konkrét államfői hatásköröket vizsgálva érdemes a kiváló odensei levéltáros-történész, Leon Jespersen összefoglaló elemzését segítségül hívni. Ő azt hangsúlyozza, hogy 1660-ig az uralkodó hatalmának legfontosabb korlátozása az volt, hogy a *rigråd* beleegyezése nélkül nem üzenhetett hadat, nem hívhatott be idegen hadsereget az országba, a nemesek parasztbérlői körében nem vethetett ki adót, és nem újoncozhatott (a gyakorlatban emellett a tanács minden adóztatással kapcsolatos döntésben, azaz a polgárokat, sőt a királyi birtokok bérlőit illető adók kivetésében is részt vett).²⁵

A király volt ugyanakkor a hadsereg főparancsnoka, az ország legfőbb bírója (e hatáskörét a tanáccsal megosztva gyakorolta), a világi közigazgatás és az egyház feje.

A külügyek területén szabad keze

volt a szövetségek kötésében és a békekötésben, továbbá – eltérően más rendi államoktól, mint például Anglia, Skócia, Aragónia, Lengyelország vagy Magyarország²⁶ – őt illette meg a törvényalkotás joga.²⁷

A dán uralkodó hatáskörei tehát már az 1536–1660 közötti korszakban, azaz az abszolút monarchia bevezetését megelőzően is meglehetősen széles körűek voltak. Az, hogy a királyok e jogköreik közül ténylegesen melyeket gyakorolták önállóan, nagymértékben függött a *rigråd* politikai erejétől, érdekérvényesítő képességétől,

IV. Keresztély dán király
(élt: 1577–1648, uralkodott: 1588–1648) portréja
(Pieter Isaacsz festménye, 1604, a Riksarkivet
[dán országos levéltár] gyűjteményéből)

nem kevésbé pedig az éppen uralkodó király személyes kvalitásaitól is.²⁸ IV. Keresztély például már az 1611–13. évi kalmari háború kezdetekor egyértelművé tette, hogy hadügyi és külügyi kérdésekben nem hallgat a „békeparti” álláspontot képviselő országtanácsra, sőt ha kell, annak döntése ellenére is hadba vonul (ami a harmincéves háború végére szörnyű eredménnyel járt az országra nézve).

Királyválasztás

A Dán Királyság az 1661. január 10-ei, „abszolút és örökletes kormányzatról” szóló törvényt (*Enevolds-arverelgelingsakt*) megelőzően választott monarchia volt. A királyt a XIV. századig a tartományi gyűléseken (*landsting*) választották, majd ezt a szerepkört a kalmari unió időszakában az országtanács vette át, amint arra már az 1397. évi uniói egységokmány (*unionsbrev*) is utal.²⁹

Ehhez képest 1536 után két fontos változás történt. Egyrészt, miután a királyválasztás 1533. évi elhalasztása polgárháborúhoz vezetett, az 1536. évi rendi gyűlés úgy döntött, hogy a tanács királyválasztási joga I. Keresztély leszármazottaira, azaz az Oldenburg-ház tagjaira korlátozódik, lényegében a Norvégiában érvényes trónöröklési szabályokat követve.³⁰ Ennek alapján a *rigsråd* már 1536-ban, azaz *vivente rege* megválasztotta a későbbi II. Frigyeset.³¹ A következő lépés a dinasztikus utódlás felé az volt, amikor a tanács 1576-ban, már II. Frigyes uralkodása idején arra is kötelezettséget vállalt, hogy ha a királynak nem lenne túlélő fiúgyermek, akkor azt választja meg, aki Frigyes idősebbik lányát feleségül vette.³²

E döntések némiképp formálissá tették a hitlevelek (*håndfæstningek*) aláírását, legalábbis annyiban, hogy a király megválasztását így már nem lehetett a kondíciók elfogadásához kötni. Talán a tanács alkupozíciója fentiek szerinti romlásának tudható be, hogy 1608-ban IV. Keresztély országgyűlésen, a rendekkel tudta utódjává választani idősebb, szintén Keresztély (*Christian*) nevű fiát. Ezzel a királyválasztási jog gyakorlása át is szállt a tanácsra, de a *rigsråd* az utód személyébe való beleegyezés jogát (*hyldning*) azért fenntartotta magának.³³

Bár a választott királyság formai értelemben fennmaradt, a trónutódlás 1536 után zökkenőmentessé vált, és 1648-ig az is maradt. A gyakorlatban mindvégig a dinasztikus elv érvényesült:³⁴ a tanács 1536-ban a kétéves Frigyes, 1580-ban a hároméves Keresztély koronaherceget választotta utódnak. (Mint láttuk, 1576-ban, azaz amikor még II. Frigyesnek nem volt fiúgyermek, a legidősebb leánygyermek, az akkor hároméves Erzsébet királyi hercegnő majdani férjét is elfogadta volna.)

Az országgyűlés 1608-ban IV. Keresztély idősebb fiát választotta meg, aki azonban 1647-ben meghalt. Ez adott lehetőséget a tanácsnak arra, hogy a fiatalabbik fiú, Frigyes megválasztásának jóváhagyását igen szigorú feltételekhez kösse. Végül a rendek 1648-ban, IV. Keresztély halála után királlyá választották III. Frigyeset (1648–1670), aki alig két évvel később megválasztatta velük Keresztély nevű fiát utódjául, amihez 1655-re sikerült kicsikarnia a tanácsurak beleegyezését.³⁵

Hitlevelek

A dán közjogi hagyomány szerint a megválasztandó uralkodónak kötelezettséget kellett vállalnia a törvények és régi szokások, valamint a rendek által megfogalmazott konkrét feltételek betartására. Ezt a nyilatkozatot *håndfæstning*nek nevezték, ami szó szerint „kézfogást” jelent,³⁶ azonban mi – a magyar alkotmánytörténetből ismert kifejezéssel – hitlevélnek fordítjuk. Jens Chr. V. Johansen szerint e dokumentumok is közrejátszottak abban, hogy a dán jogi gondolkodásban a törvények uralma (*rule of law*) vált meghatározóvá.³⁷

Az első ilyen oklevél az V. Erik (*Erik Klipping*, 1259–1286) által az 1282. júliusi nyborgi *Danehofon* (főnemesi és főpapi gyűlésen) aláírt *håndfæstning* volt, melyet gyakran emlegetnek „dán Magna Carta” néven is.³⁸ Először 1320-ban írták elő a király megválasztásának feltételeként a kötelezettségvállalások megtételét – II. Kristóf oklevelét így már *valghåndfæstning*nek, azaz választási hitlevélnek nevezhetjük.³⁹ I. Keresztély 1448. évi trónra lépésétől vált töretlen gyakorlattá, hogy minden új uralkodó kibocsát egyet, amikor királlyá választják.⁴⁰ A kondíciók legfőbb biztosítója, az ellenállás joga (*ius resistendi*) expressis verbis János király (1481–1513) 1483. évi hitlevelében jelent meg először.⁴¹

A hitlevelek kibocsátásának, újonnan trónra lépő uralkodóval való aláírásának szokása 1536 után sem tört meg, a *vivente rege* királyválasztások (utódválasztások) ellenére. A választott királyság elvi fennmaradása és a legitím trónra lépés feltételeként – a Habsburg-kori magyar államhoz hasonlóan – előírt hitlevél-kibocsátás a dinasztikus elv tényerése ellenére is segítette megőrizni a dán monarchia korlátozott jellegét, egészen az 1660. évi abszolutisztikus fordulatig.

A III. Keresztély királlyá választásáról szóló 1536. október 30-ai horsensi megállapodásban 49 feltétel szerepelt, ami I. Frigyes 76 szakaszból álló 1523. évi hitleveléhez képest nem tekinthető soknak. A csökkenés annak tudható be, hogy az új uralkodó és a (világi) tanácsurak között az az egyezség született, hogy tételesen felülvizsgálják az 1523. évi *håndfæstning*et, és csak a feltétlenül szükséges részeket tartják meg belőle.

Az események ismeretében nem meglepő, hogy például az egyház és a papok kiváltságait taglaló kilenc szakaszt a hit megvédelmzésére vonatkozó általános kötelezettségvállalás váltotta fel. Ami ennél is lényegesebb: elhagyták az ellenállási jogra vonatkozó záradékot, valamint a tanácsurak azon „fenntartott jogát”, hogy a körülmények megváltozása esetén újabb feltételeket határozhassanak meg. Ezen túlmenően pedig, bár III. Keresztély elismerte, hogy Dánia választott királyság, belekerült az egyezségbe egy rendelkezés, mely szerint a király fiát „Dánia hercegnéke és utódnak” kell tekinteni.⁴²

Magába a hitlevélbe végül csak 36 feltétel került be, melyek között a kondíciók utólagos módosításának joga és az ellenállási záradékot természetesen nem találjuk meg.⁴³ Fontos rendelkezése továbbá az 1536. évi *håndfæstning*nek, hogy Norvégia önállósága megszűnt, azt a dán uralkodó a továbbiakban mint a birodalom egy tar-

tományát (azaz Jyllandhoz és a szigetekhez, valamint az ekkor még Dániához tartozó Skánéhez⁴⁴ hasonlóan) kormányozhatta.⁴⁵ Nem kérdés tehát, hogy a királyi hatalom (III. Keresztély polgárháborús győzelmének és a nemesek jogai „megvédelmezésének” köszönhetően) megerősödött.

Az 1536-ban megalkotott „állandó rezsim” beváltotta a hozzá fűzött reményeket. Az 1559-ben trónra lépő új uralkodó, II. Frigyes apjához képest nyughatatlan természete miatt az országtanács, amely a konszenzuson alapuló „arisztokratikus kormányzás” sikere folytán ismét erőre kapott, a koronázáshoz az 1536. évi kondícióknál szigorúbb feltételeket kívánt támasztani. Frigyes ezeket a békeség kedvéért – egyetlen ponttól eltekintve – elfogadta.⁴⁶

Az 1559. augusztus 20-án aláírt *håndfæstning* lényeges pontokon tért el a korábbtól. Egyrészt visszakerült a feltételek közé a király halála esetére a királyi várak feletti rendelkezési jog (az 1483 óta ismert *slotslovsmyndighed*), amelynek egy új király kiskorúsága esetén legalább akkora gyakorlati jelentősége lehet, mint amekkora korábban az *interregnumok* alkalmával volt. Emellett megerősítették a nemesi birtokok védelmét és más előjogokat, sőt a nemesek új privilégiumot is kaptak: a külföldi kereskedőkkel való közvetlen kereskedés jogát.⁴⁷

Az *adelsvalde* harmadik uralkodója, IV. Keresztély 1596-ban, kiskorúsága végén írt alá hitlevelet, melyben egyebek mellett vállalta, hogy az országtanács beleegyezése nélkül nem üzen hadat és nem vet ki rendkívüli adókat.⁴⁸ Az 1596. évi koronázás érdekessége, hogy *Peder Jensen Vinstrup*, Sjælland püspöke beszédében a királyt Krisztus helytartójának (*vicarius Christi*) nevezte, a királyi hatalom isteni eredetére utalva.⁴⁹ Thorkild Kjærgaard ezzel kapcsolatban arra mutat rá, hogy az isteni jogon uralkodást a rendi kort megelőzően, I. (Nagy) Valdemár idején, a XII. században hangsúlyozták utoljára Dániában.⁵⁰

A dán alkotmánytörténet utolsó királyi hitlevele III. Frigyes 1648. évi *håndfæstningje* volt, melynek előzménye az első vesztes „svéd háború” és a trónörökös Keresztély koronaherceg 1647-ben bekövetkezett halála. Az 1645. évi bromsebrói békében Dániának – súlyos területvesztések mellett – a svéd hajókat mentesítenie kellett a fő királyi bevételi forrást jelentő Sund-vám megfizetésének kötelezettsége alól, a kötelezettség biztosítékeként pedig 30 évre zálogba kellett adnia a partvidéki Halland tartományt Svédországnak, amivel elveszítette az Øresund feletti kizárólagos ellenőrzést.⁵¹

IV. Keresztély 1648 februárjában bekövetkezett halála után a *rigsråd* – hosszú vívódás után – mégsem szakított a hagyománnyal, és az elhunyt uralkodó kisebbik fiát, III. Frigyes (1648–70) választotta királlyá, aki nem volt felkészítve az államfői tisztség betöltésére (hiszen bátyja volt a megválasztott trónörökös). A választásnak súlyos ára volt: a tanácsurak a fiatal uralkodót minden korábbinál keményebb és megalázóbb *håndfæstning* aláírására kötelezték. A hitlevél 55 pontból állt, melyek közül az utolsó tulajdonképpen az ellenállási jogot elevenítette fel arra az esetre, ha („amitől Isten óvjon”) a király nem tartaná be a

kondíciókat, hiszen ez esetben a *rigsråd* gyakorlatilag átvehette volna a kormányzást.⁵²

III. Frigyesnek a *håndfæstning*ben a nemesek valamennyi privilégiumának, így külön nevesítve: az adómentesség és az állami hivatalok kizárólagos betöltése jogának megerősítésére is kötelezettséget kellett vállalnia.⁵³ A *rigsråd* megtiltotta, hogy a király a tanácsurak beleegyezése nélkül elhagyja az ország területét, emellett a hitlevél – az 1536 óta követett gyakorlattal szakítva – azt is kimondta, hogy Frigyes halála esetén az új uralkodó megválasztásáig a tanácsra szállt volna az államfői hatalom.⁵⁴

Ez utóbbi szabály akár a rossz emlékü *interregnumok* felélesztéséhez is vezethetett volna, alkalmazására azonban nem került sor. Egyrészt III. Frigyes a tanácsban domináló „sógorok pártjával” (IV. Keresztély vejeivel és a körülöttük csoportosuló arisztokratákkal) szemben megerősödve már 1650-ben elfogadtatta fia utódlását az országgyűléssel és később a *rigsråddal* is, másrészt 1660. október 17-én, az abszolutizmust bevezető országgyűlésen meghozott intézkedések hatására a hitlevélben vállalt valamennyi kötelezettsége alól feloldozta az uralkodót az országtanács (amely ekkor ülésezett utoljára a dán történelemben).⁵⁵

Országgyűlés

Herman Schück megállapítása szerint „a skandináv politikai rendszer XIV. század közepére kialakult közös sajátossága volt az európai általános rendi gyűlésekhez és az angol parlamenthez hasonló nagyobb politikai gyűlések hiánya”.⁵⁶ Mindez Svédországra is igaz a kalmari unió végéig (1520-as évek), Dánia alkotmánytörténetére azonban egészen a polgári átalakulásig rányomta bélyegét (hadd utaljunk e helyütt csak arra, hogy 1660–1849 között egyáltalán nem működött parlament az országban).

Erik Klipping 1282. évi *håndfæstningjében* sok egyéb mellett arra is ígéretet tett, hogy évente összehívja a főnemesek és főpapok gyűlését, „amelyet *hofnak* neveznek” (*parlamentum, quod hof dicitur*).⁵⁷ Ebből a megfogalmazásból is látszik, hogy ennek már korábban is megvolt a gyakorlata (feltételezések szerint a XIII. század közepétől válhatott rendszeressé az alkalmazása). Az alsóbb nemesiség, polgárság, szabad parasztság részvételével általános gyűlést viszont ekkor még nem tartottak – e rétegek csak tartományi szinten, a *landsting*nek nevezett hagyományos gyűléseken képviseltették magukat.

Az országos politikában a *Danehof* vette át a *landstingek* döntéshozó szerepét, amelyek a késő középkortól helyi közügyekkel, azon belül is elsősorban törvénykezéssel (azaz bíraskodással) foglalkoztak.⁵⁸ A kalmari unió időszakában ugyanakkor már azt látjuk, hogy a *Danehof* is elsorvadt (Sashalmi Endrét idézve: „nem volt a XV. századba átvezető kontinuitása”),⁵⁹ ugyanis az 1400-as évekre az országtanács lett az a fórum, amely elé a király az aktuális országos jelentőségű ügyeket vitte.⁶⁰ Amikor pedig szélesebb főnemesi körrel ülésezett együtt az uralkodó, azt *herredagnak* („urak gyűlésének”) nevezték.

A dán alkotmánytörténet első teljes országgyűlésének (*rigsdag*) az 1468 novemberében I. Keresztély által Kalund-

borgba összehívott tanácskozást tekinthetjük,⁶¹ amelyen a skandináv társadalomfejlődésnek megfelelő négy rend (a nemesség, az egyház, a városi polgárok és a szabad paraszt-ság) vehetett részt.⁶² A *rigsdag*okon a nemesek (a tanácson kívüliek is), valamint a püspökök és prépostok személyesen jelenhettek meg, míg az alsóbb papságot, a polgárságot és a parasztságot követek (szokás szerint egyházkerületenként, illetve városonként két-két fő) képviselték.⁶³

A *håndfestning*ek nem kötelezték a királyokat a diéta rendszeres összehívására. A teljes országgyűlések alkalmoszerűen működtek, és ez nemcsak a késő középkorra, hanem az 1536–1660 közötti időszakra is jellemző volt.⁶⁴ Ilyen rendkívüli alkalom volt az új kormányzati rendszer alapjait megteremtő 1536. őszi országgyűlés, amelyen több mint ezerkészsázan vettek részt, ráadásul a kialakult helyzetre tekintettel kizárólag világiak.⁶⁵ Ez volt az utolsó olyan gyűlés, amelyet *rigsdag*nak neveztek – az elnevezés későbbi mellőzése Herman Schück szerint arra utal, hogy a fejedelmi reformációval a katolikus püspökök politikai hatalma „megtört”.⁶⁶

1536 után a dán országgyűléseket egyszerűen *stændermode* („rendi gyűlés”) néven említették.⁶⁷ Több forrás szerint 1536–1627 között egyetlen ilyen általános gyűlést tartottak, amelyet II. Frigyes hívott össze 1570 januárjában, hogy a háborús költségek miatti új adókhöz csikarjon ki egy szélesebb társadalmi belegeyzést, a lemondásával is fenyegetve a rendeket.⁶⁸ Ezen az országgyűlésen rendelkeztek utóljára szavazati joggal a parasztok.⁶⁹

IV. Keresztély (1588–1648) uralkodásának első felében valóban nem működött országgyűlés, azonban meg kell jegyeznünk, hogy egy (funkcióját tekintve) „rész-országgyűlést” azért tartottak 1608 májusában, melynek egyetlen tárgya Keresztély herceg trónörökössé választása volt. Ezen a gyűlésen – amelyet egyébként nem a király, hanem az országtanács kezdeményezett⁷⁰ – a nemesek is követek útján vettek részt, és ez volt az utolsó alkalom, hogy a parasztok küldötteit is meghívták tanácskozni (szavazati jog nélkül).⁷¹

Az alsó-szászországi háború aztán visszahozta az országgyűlések tartásának szokását. A súlyos katonai vereség hatására az országtanács elérte, hogy IV. Keresztély az 1627. év elejére összehívja a rendeket Koppenhágába.⁷² Szervezettörténeti szempontból ennek az országgyűlésnek az adja a jelentőségét, hogy a három rend (nemesek, egyháziak és városi polgárság) követői már külön tanácskoztak. Ezzel tehát a dán rendi országgyűlés a háromkamarás modell szerint szerveződött újjá.⁷³ (Megjegyzendő azonban, hogy – a francia általános rendi gyűléssel ellentétben – a dán országgyűléseken nem terjedt el az a szokás, hogy a rendek 2 : 1 arányban leszavazhatták egymást.)⁷⁴

Knud J. V. Jespersen arra világít rá, hogy az 1627. évi országgyűlés összehívása a harmincéves háborúban való részvétel miatt a király és az országtanács között kialakult feszült légkörben a tanács gyengülésének első jele volt. Azaz a gyakran (joggal) elitizmussal vádolt, a politikai hatalmat a király mellett korábban kizárólagosan gyakorló és így az alsóbb rendeket is „képviseelő” tanács az ő álláspontja szerint azért döntött úgy, hogy kezdeményezi az uralkodónál a rendek összehívását, hogy szélesebb társadalmi támogatottságot szerezzen magának.⁷⁵

Jespersen álláspontját támasztja alá, hogy még ugyanabban az évben újabb (1627/28.) országgyűlést tartottak, majd 1631-ben, 1638-ban és 1645-ben is – azaz soha korábban nem látott gyakorisággal – összehívták a rendeket.⁷⁶ Az 1638. nyári odensei országgyűlés külön rögzítette a rendszeres összehívás szükségességét,⁷⁷ továbbá a kivetett adók beszédésének felügyeletére ez alkalommal kinevezett *landkommissæ*erek is a három rendből kerültek ki.⁷⁸

Az 1643–45. évi katasztrófális svéd–dán háborúval összefüggő háborús adósságok miatt tartott 1645. évi országgyűlésen⁷⁹ már a nemesség pozíciója erősödött meg a többi renddel szemben, amit jól mutat az a határozat, mely szerint minden tartománynak lesz egy helyi (azaz nem a tanácsarisztokrácia köreiből tartozó) nemesi biztos, akiknek a többi renddel való konzultáció és a rendi sérelmek országtanács elé terjesztése lesz a feladata.⁸⁰

A másik fontos országos ügy – az adók kérdése mellett –, amelyben időről időre a rendek döntését kérték, a trónörökös megválasztása, azaz a hivatalban lévő király utódlásának előkészítése volt. Az 1608. évi koppenhágai országgyűlés volt az első, amely e tárgyban szavazott, majd a *rigsråd* – az utólagos belegeyzés jogát fenntartva – ki is jelentette, hogy a leendő király megválasztása a rendek feladata.⁸¹ Ezt követően még két alkalommal került sor országgyűlésen (a következő) király megválasztására: 1648-ban (III. Frigyes) és 1650-ben (a majdani V. Keresztély).⁸²

III. Frigyes uralkodása idején még két országgyűlést tartottak, 1657-ben és 1660-ban – ezeket ismét a háborús kiadások és az ezekkel összefüggő kérdések tették szükségessé. (Az 1657. februári országgyűlés az adó és az újoncok megajánlásával adott felhatalmazást III. Frigyesnek a Svédország elleni háború megindítására.) Megjegyzendő, hogy a XVII. században a dán *rigsråd* hasonló okokból Norvégiában is többször összehívta a rendi gyűlést.⁸³

Rendi országgyűlések Dániában 1536–1660 között

Időpont	Összehívásának oka
1536. október	III. Keresztély hitlevele; reformáció bevezetése
1570. január	az északi hétéves háború költségei miatt szükséges adó megállapítása
1608. május	trónörökös (Keresztély koronaherceg) megválasztása
1627. január	az alsó-szászországi háború költségeinek rendezése
1627/28 fordulója	háborús helyzet
1631. október	adóügyek
1638. nyár	adóügyek
1645. nyár	svédekkel vívott háború lezárása, adósságok
1648.	III. Frigyes megválasztása
1650.	trónörökös (a későbbi V. Keresztély) megválasztása
1657. február	háború indításához szükséges adó és újoncok megajánlása
1660. szeptember	háborús adósságok, a nemeseket is terhelő általános adó kivetése

Az idők során a képviselő szűkült (nem követve tovább a svéd mintát, a parasztnak követőit 1627 után már nem hívták meg – úgy tekintve, hogy a parasztnak követőket a bérbeadóik, azaz a nemes földbirtokosok képviselik –, a korszak vége felé pedig már az alsóbb nemesség is a *landsting*-eken megválasztott követek útján jelent meg), miközben egyre élesebbé vált a feszültség az adómentességet élvező (és legfeljebb önkéntes „adományt” felajánló) nemesek, valamint az adófizető rendek (egyház, városok) követői között.

A dán–svéd háborúk időszakában az utóbbiak – különösen a királyhoz hű protestáns egyházi vezetők és koppenhágai kereskedők – III. Frigyes mellé álltak a privilégiumaikat féltő tanács-arisztokratákkal szembeni politikai küzdelemben, aminek 1660-ban, az utolsó dán rendi országgyűlésen az abszolutizmus bevezetése lett az eredménye.

Országtanács

Az 1536 utáni *dyarchia* időszakának meghatározó – az országgyűlés, sőt részben az államfő hagyományos jogköreit is gyakorló – intézménye lett Dániában a tanács, amely a XIII–XIV. század fordulójáig más középkori államokhoz hasonlóan még „a király tanácsa” (*kongens råd*) volt.⁸⁴ Ezután azonban tagjait „az ország tanácsosaiként” (*consilarii regni*)⁸⁵ kezdték emlegetni – nem véletlenül, ugyanis a testület ekkor kezdett fokozatosan függetlenedni az uralkodótól. Bár formailag továbbra is ő nevezte ki a tanácsurakat, szokássá vált, hogy a legbefolyásosabb főnemeseket kell meghívnia, s a XIV. századtól hivataluknál fogva lettek a tanács tagjai az országos méltóságok (és 1536-ig a katolikus püspökök is).⁸⁶

Az erőskezű IV. Valdemár halála után kiváltképp megerősödött a *råd*; 1377-ben a *Danehof* lényegében úgy döntött, hogy átruházza rá saját korábbi jogköreit.⁸⁷ Ezzel a főnemesi-főpapi részországgyűléseknek a megtartása feleslegessé is vált. A *Danehof*ot utoljára VII. (Pomerániai) Erik (1397–1439) hívta össze 1413-ban,⁸⁸ hogy a Holstein-párti slesvigi felkelők hűtlenségi ügyében egy minél nagyobb létszámú és tekintélyű bírói fórum mondja ki a bűnösök jószágvesztését, azaz a nagy slesvigi birtokok visszavételét.⁸⁹

A tanács a *Danehof*hoz hasonlóan arisztokratikus testület volt, ám annál lényegesen szűkebb: rendszerint harminc fő körül mozgott a létszáma.⁹⁰ Hatáskörei pontosan nem voltak rögzítve. Sigurður Línal szavaival: „minél gyengébb kezű uralkodó ült a trónon, annál erősebben érvényesült a tanács hatalma”.⁹¹ A XV. század végére a *rigråd* már együtt döntött a királlyal adóügyekben és hadügyekben; gyakorolta a királyválasztási jogot, *interregnum* esetén pedig az ország kormányzásának (és ugyanekkor a királyválasztás feltételeinek szabad megálapításának) jogát is.⁹²

I. Keresztély 1448. évi hitlevelében, majd pedig János, II. Keresztély és I. Frigyes királyok 1483., 1513. és 1523. évi hitleveleiben a hagyományos jogok tiszteletben tartása mellett már kiemelten (és egyre erőteljesebben) szerepelt a tanáccsal való együtt kormányzás kötelezettsége. Az *in-*

terregnum idején gyakorolt „kollektív államfői jogkör” pedig abból a szokásból eredt, hogy a király halálakor a következő uralkodó megválasztásáig a *rigråd* vette át a várak feletti katonai autoritást (*slotslovsmyndighed*).⁹³

Az 1536. évi egyházpolitikai változásoknak az alkotmányos intézményrendszerre is közvetlen kihatásuk volt. Megszűnt a katolikus főpapok tagsága a *rigråd*-ban, amely így tisztán világi testületté vált.⁹⁴ Az egy évvel később elfogadott, *Johannes Bugenhagen* (Luther közvetlen munkatársa) segítségével kidolgozott vallásügyi rendelet, az *Ordinatio Ecclesiastica* (dánul: *Kirkeordinans*)⁹⁵ mindezt még világosabbá tette, ugyanis kifejezetten kimondta az egyházi hivatalok és a tanácstagság összeférhetlenségét.⁹⁶

A dán főnemesség megerősödéséhez vezetett a norvég országtanács (az utolsó nidarosi érsek, Olav Engelbrektsen által vezetett *riksråd*) 1536. évi feloszlata és Norvégia dán központi kormányzatba való beolvasztása is,⁹⁷ amivel megszűnt az Oldenburg-házi királyok azon lehetősége, hogy legalább a norvég koronára örökletes, dinasztikus alapon támaszthassanak igényt.⁹⁸ A dán–norvég unión belül a dán koronaeszmé maradt a kizárólagos szuverenitásfelfogás.⁹⁹

1536 után a dán országtanács a parlamentet helyettesítő és a legfőbb bírói jogköröket is gyakorló központi szervé – a királlyal a dániai rendi dualizmusban lényegében egyenrangú alkotmányos tényezővé – emelkedett.¹⁰⁰ Bár a *vivente rege* királyválasztás bevezetésével az *interregnum*ok megszűntek, a király kiskorúsága idején továbbra is a tanács gondoskodott a főhatalom gyakorlásáról régensek útján – amint ez IV. Keresztély nagykorúvá válásáig, 1588–1596 között is történt.¹⁰¹ Emellett a királynak minden külpolitikai kérdést meg kell tárgyalnia a *rigråd*-dal, továbbá rendkívüli adók kivetése, valamint közrendűek vagy külföldiek részére dán nemesi cím adományozása sem volt lehetséges a tanács beleegyezése nélkül.¹⁰²

III. Keresztély hitlevele szerint a királynak az ország három legfőbb méltóságát (főudvarmester, kancellár és tábornagy) maga mellé kellett vennie a kormányzásban, és mindhármuknak helyett kellett biztosítania az országtanácsban.¹⁰³ Az uralkodónak ezenfelül arra is ígéretet kellett tennie, hogy a legfontosabb kormányzati pozíciókat Dániában született nemesek számára tartja fenn.¹⁰⁴ Ezzel a főnemesség közvetve megszerezte magának a legfontosabb politikai tisztségeket, a tanácsurak tekintetében ugyanis továbbra is az a gyakorlat érvényesült, hogy a jelöltek rendszerint ugyanabból a 10–12 befolyásos arisztokrata családból kerülhettek ki, akik – Knud J. V. Jespersen idézve – még a birtokos nemességnek is csak „egy nagyon szűk felső szegmensét” képviselték.¹⁰⁵

A *rigråd* tagjait szoros pénzügyi, családi és dinasztikus szálak fűzték egymáshoz, ami a testületnek – Leon Jespersen szavaival – „elitista és exkluzív” jelleget kölcsönzött.¹⁰⁶ A királyi kinevezési jog tehát korlátozott volt, a tanács pedig majdhogynem örökletes jelleget öltött. Ahogy Paul D. Lockhart fogalmaz: „ritkán tűnt fel *homo novus* a tanács tagjai között, és kevés olyan tanácsúr volt, akinek a kollégái vagy elődei között ne lett volna ott a testvére, apja vagy éppen nagyapja”.¹⁰⁷ Martin Bellamy

megállapítása szerint a IV. Keresztély uralkodása idején kinevezett 48 tanácsúrból csupán kettő olyan volt, akit a többi tanácstaghoz nem fűzött családi kapcsolat.¹⁰⁸

A katolikus püspökök kizárásával a *rigsråd* létszáma is lecsökkent, általában hús fő alá, ami értelemszerűen a működés, döntéshozatal hatékonyságát növelte. A taglétszám egyébként nem volt törvényben vagy királyi hitlevélben meghatározva.¹⁰⁹ IV. Keresztély ezzel többször vissza is élt: gyakran kivárt addig az utolsó pillanatig, amikor már annyira lecsökkent a létszám, hogy nem lehetett tovább halogatni a kinevezéseket.¹¹⁰ 1596-ban, nagykorúvá válásakor és hitlevele aláírásakor kilenc tagot kellett kineveznie, 1616-ban hat, 1627-ben négy, majd 1640-ben ismét hat új tanácsurat nevezett ki. Egyedi kinevezésre csak kivételesen került sor, pedig hitlevelében ő is vállalta, hogy folyamatosan fenntartja a tanács taglétszámát.¹¹¹

A kinevezésekkel való késlekedés volt az egyetlen lehetőség arra, hogy a király valamennyire befolyásolja a tanács összetételét, ugyanis az egyszer már kinevezett tanácsurat vissza nem hívhatta, a kinevezés élethosszig szólt.¹¹² IV. Keresztély 1644-ben megpróbálkozott azzal, hogy a beiktatási eskü szövegét azzal egészítse ki, hogy a tanácsuraknak az uralkodó által kiadott megbízóleveleket és egyéb királyi rendelkezéseket is meg kell tartaniuk,¹¹³ ez azonban a gyakorlatban nem jelentett változást. Sőt, a tanács még meg is erősödött akkor, amikor ő ugyanekkor arra kérte tanácsurait, hogy „nevezzenek meg alkalmas személyeket, mert ő egyet sem ismer igazán”.¹¹⁴ Az 1645. évi országgyűlésen aztán az a döntés született, hogy a király csak a tanács három jelöltje közül nevezhet ki új tanácstagot.¹¹⁵

Mint e fejleményekből is látszik, IV. Keresztély kapcsolata a *rigsråddal* közel sem volt olyan harmonikus, mint elődeié. A háborús ambíciók már II. Frigyes uralkodásának elején kisebb konfliktushoz vezettek, IV. Keresztély kalmari, majd (különösen) alsó-szászországi háborúi idején pedig tovább éleződött a feszültség. A király több alkalommal is a zsarolás eszközehez folyamodva csikarta ki a tanács kedvező döntését, a *rigsråd* pedig – helyenként, mint például 1645-ben, a rendek segítségével – az ország pénzügyei fölötti befolyását próbálta megerősíteni.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a *rigsråd* alkotmányos pozíciója 1536-tól 1596-ig, IV. Keresztély nagykorúságáig meglehetősen erős volt, ezt követően viszont az uralkodó – elsősorban a Sund-vámokból befolyó rendkívül magas királyi jövedelmeknek köszönhető, nagyon kedvező pénzügyi helyzetéből adódóan¹¹⁶ – függetlenedni tudott a tanácstól. Ez azonban csak a háborús vereségig tartott: 1628–29-től közjogi kérdésekben ismét a *råd* vette át a kezdeményezést.

Mindez 1648-ban, III. Frigyes trónra lépésekor a már említett, minden korábnál restriktivebb királyi hitlevél megfogalmazásához, majd ennek ellenhatásaként 1660-ban – a tanács túlkapasai és egyes arisztokraták, különösen *Corfitz Ulfeldt* „sógor” korábbi magatartása miatt – a *rigsråd* feloszlataához és az abszolút monarchia bevezetéséhez vezetett.

Kancelláriák és kamara

Dánia központi igazgatása az 1660-as évekig (az abszolutizmus bevezetését követő államreformokig) alapvetően egy késő középkori centralizált monarchia képét mutatta. A XVII. század elején három központi szerv működött: a két (dán és német) kancellária, valamint a szintén a középkori kancelláriai tevékenység differenciálódásából kialakult kamara. A legrégebbi ezek közül a dán kancellária volt, amelyet az írásbeliség igénye hozott létre még a XII. század második felében, I. Valdemár király uralkodása idején – azaz nagyjából azzal egy időben, amikor a magyar királyi kancellária is létrejött.¹¹⁷

A kancellári tisztséget – Magyarországhoz hasonlóan – a kezdetektől egyháziak, nemritkán magas rangú főpapok töltötték be.¹¹⁸ A XIII. században két roskildei püspök (*Peder Sunesen* és *Niels Stigsen Galen*) is ellátta – püspöki hivatala mellett – a kancellári funkciót, de találunk slesvigi és viborgi püspököket, valamint prépostokat is a XIII–XIV. századi királyi kancellárok között.¹¹⁹ A XIV. század végén ismét két alkalommal fordult elő, hogy Roskilde püspöke királyi kancellár is volt egyben (*Niels Jacobsen Ulfeldt* 1376-ban, majd pedig *Peder Jensen Lodehat* 1396–98 között). Mindez – ahogy Magyarországon is (az esztergomi érsek és a székesfehérvári prépost közötti hatáskörmegosztással) – Dániában is a kancellári tisztség „megkettőződéséhez”, a főkancellári tisztség létrejöttéhez vezetett.¹²⁰

Ismereteink szerint *Jens Andersen Lodehat* püspök volt az első, akit Dánia főkancellárjának (*summus cancellarius regni Daciae*, mai dán írásmóddal: *Danmarks riges øvers-te kansler*) neveztek.¹²¹ Először 1419-ben találkozunk ezzel a megnevezéssel, majd a következő évben kétszer is, utoljára pedig 1423-ban – miközben a királyi kancellári tisztséget 1416 után már nem ő (hanem két lundi és roskildei kanonok) töltötte be. A főkancellári címre utaló különféle latin megnevezések (ügymint *supremus cancellarius*, *magnum cancellarius*, *archicancellarius*) a XV–XVI. század fordulóján váltak ismét használatossá.¹²²

Jens Olesen ugyanakkor azt hangsúlyozza, hogy bár a főkancellár lett a királyi nagypécset őrzője, ez a méltóság valójában inkább csak formális, tiszteletbeli cím volt. A középkor végére a kancellária tényleges, operatív irányítója a királyi kancellár (*kongens kansler*) lett – és maradt a kora újkorban is, immár világi főméltóságként. A kalmari unió időszakában nála volt a kisebb (uniós, háromkoronás) pécset, melyet különféle okleveleken alkalmaztak.

Eközben a kancelláriai apparátus – a növekvő adminisztrációs terhek, az ellátandó szakfeladatok differenciálódása miatt – folyamatosan nőtt.¹²³ 1510 körül készült az első, ma is ismert hivatali utasítás (*kancelliinstruks*) a kancellária számára, amely ekkor már a koppenhágai kastélyban működött állandó jelleggel.¹²⁴ A kancellárián írnokok (*skrivere*) és titkárok (*sekretære*) dolgoztak, akik között már nemcsak egyháziakat, hanem nemes-, sőt polgárgyermeket is találunk. Az apparátus létszámáról pontos ismereteink nincsenek, de a Nils Hybel és Bjørn Poulsen könyvében közölt adat szerint II. Keresztély uralkodása idejéből (1513–1523) nem kevesebb, mint harminchat írnok neve maradt fenn.¹²⁵

Dán és német kancellária

A középkor végére a kancellária „megkettőződött” – létrejött a német kancellária. A hercegségek (Slesvig és Holstein) ügyei, valamint a külföldi levelezés egy része viszonylag korán, valószínűleg már III. („Bajorországi”) Kristóf idején (1440–1448) szükségessé tette németül beszélő írkokok és titkárok alkalmazását. Miután pedig a trónjáról elűzött II. Keresztélyt 1523-ban Frigyes slesvig-holsteini herceg váltotta a trónon, magával vitte Dániába gottorpi kancelláriáját *Wolfgang von Utenhof* kancellárral együtt (aki 1546-ban bekövetkezett haláláig töltötte be a kancellári tisztelet).¹²⁶

A XVI. századtól a német kancellár (*tysk kansler*) volt a király legbizalmasabb tanácsadója a diplomácia területén, ugyanakkor e tisztséget nem mindig töltötték be, és a külügyek hivatalosan a királyi kancellár hatáskörébe tartoztak.¹²⁷ Emellett egy ideig még egy norvég kancellári pozíciót is fenntartottak – ezt 1572-ben váltotta fel a norvégiai helytartó (*statholder i Norge*) tisztsége.¹²⁸

A kancellária megkettőződésével lényegében két kiadmányozási hivatal jött létre, saját ügyviteli nyelvvél.¹²⁹ III. Keresztély uralkodása idején, *Johan Friis* királyi kancellársága időszakában eszerint is határozták meg a dán és a német kancellária közötti feladatmegosztást.¹³⁰ A dán közigazgatás-történetnek még nem eldöntött kérdése, hogy a két kancellária ténylegesen milyen mértékben volt független egymástól, azonban az bizonyos, hogy az abszolút monarchia létrejöttéig (1660) a német és latin nyelvű oklevélkiadás önálló volt.¹³¹

A német kancellária foglalkozott minden olyan ügyvel, amelyben az adminisztráció nyelvé németül vagy latinul történt. Idetartoztak a hercegségek levelezéseinek kívül a német államokkal és Hollandiával (német, esetleg holland), illetve Angliával, Skóciával, Franciaországgal, Spanyolországgal és Lengyelországgal (latin, francia) kapcsolatos

diplomáciai ügyek. A többi külföldi országgal (különösen: Svédország, Oroszország) a dán kancellária tartotta a kapcsolatot.¹³² A dán kancellária feladatát képezte ezenfelül a dán, norvég és izlandi „belügyek” intézése, a király saját alattvalóihoz intézett elhatározásainak és más okleveleink kiadása is (ami természetesen kizárólag végrehajtó, adminisztratív jellegű teendők ellátását jelentette).¹³³

A dán kancellária vezetője továbbra is a királyi kancellár maradt, a napi ügyvitelt pedig a főtitkár (*oversekretær*) irányította.¹³⁴

A dán kancellária a *rigsråds* szoros felügyelete alatt állt. A királyi kancellár méltóságánál fogva eleve tagja volt az országtanácsnak, emellett pedig a dán kancellárián dolgozó titkárok és jegyzők is jellemzően nemesi (nem feltétlenül, de gyakran főnemesi) származású fiatalok közül kerültek ki, akik itt szereztek igazgatási gyakorlatot, amelyet saját uradalmukban, de későbbi politikai karrierjük során is jól fel tudtak használni.¹³⁵ Ezzel szemben a német kancellárián nagyrészt közrendűek, általában a polgárság tagjaiból származó (és többnyire német) hivatalnokok dolgoztak, akik csak a királlyal (és nem az országtanáccsal) szemben tanúsítottak lojalitást.

A német kancellária tisztviselői az uralkodó megbízásából gyakran mentek külföldre, láttak el követi megbízást és működtek közre külföldi követek fogadásában is.¹³⁶ Paul D. Lockhart szerint IV. Keresztély a német kancelláriát „már-már egy önálló külügyminisztérium szintjére emelte,”¹³⁷ ugyanis – miután a harmincéves háború idején konfliktusba került a tanáccsal – egyre szívesebben vette igénybe szolgálatait.¹³⁸ Bár elviekben a királyi kancellár felügyeleti joga a német kancelláriára is kiterjedt volna, a király az utóbbit személyes irányítása alá vonta, amiben egyik bizalmas tanácsadója, *Frederik Günther* főtitkár segítette.¹³⁹

Martin Bellamy véleménye szerint az országtanács 1632-ben, *Ditlev Reventlow* német kancellárrá és királyi titkos tanácsossá történt kinevezésével veszítette el iga-

Johan Friis királyi kancellár (1494–1570) portréja (Jacob Binck festménye, 1551, a koppenhágai Frederiksborg Múzeum gyűjteményéből)

zán az ellenőrzést a német kancellária felett.¹⁴⁰ A tanácsurak 1641-ben panaszt is terjesztettek elő, arra kérve az uralkodót, hogy biztosítson a királyi kancellárnak (ekkor *Christen Thomesen Sehested* töltötte be ezt a tisztséget) nagyobb ráhatást a német kancellária által kibocsátott okiratok felügyeletére, IV. Keresztély azonban ennek nem tett eleget.¹⁴¹

III. Frigyes 1648-ban menesztette Reventlow-t, és a polgári származású *Theodor Lentét* nevezte ki a német kancellária élére, akit Brémából hozott magával. Ő olyan nyira bizalmi embere volt az új uralkodónak, hogy az abszolutizmus bevezetését követően is a német kancellária vezetője maradt. A dán kancelláriát *Christen Thomesen Sehested* halála (1657) után *Erik Krag* főtitkár irányította, III. Frigyes csak 1660 októberében nevezett ki új királyi kancellárt *Peder Reedtz* korábbi tanácsúr és kincstárnok személyében.

Kamara

A két kancellária melletti harmadik központi igazgatási szerv a kamara (*rentekammer*) volt, amely az állam bevételeinek és kiadásainak nyilvántartásáért és a kapcsolódó ügyintézésért felelt.¹⁴² A kamara korábban a dán kancellária egyik ügyosztályaként működött, és ténylegesen csak a XVII. század elején önállósult, de levelezését ezt követően is a dán kancellárián keresztül folytatta.¹⁴³ Frank Jørgensen és Morten Westrup közigazgatás-történeti monográfiájában azt olvashatjuk, hogy magát a *rentekammer* kifejezést 1560 körül használták először.¹⁴⁴

A szervezet élén a király által kinevezett két kincstárnok (senior és junior *rentemester*) állt – egy 1625. évi utasítás értelmében előbbi a kamarát irányította, utóbbi pedig a többi állami szerv gazdálkodását ellenőrizte.¹⁴⁵ A kincstárnokok a nemesség köreiből kerültek ki (és jellemzően tanácsurak voltak, vagy hamarosan azzá nevezték ki őket), a kamarában dolgozó hivatalnokok (*renteskrivere*) többsége viszont a közrendűek sorából.¹⁴⁶

A tanács a főudvarmester (*rigshofmester*), e tisztség betöltetlensége esetén pedig a koppenhágai *statholder* vagy a királyi kancellár útján igyekezett felügyelni a kamara működését. Az 1566-ban, az északi hétéves háború idején hazahívott *Peder Oxe* például a következő évtől főudvarmesteri minőségben irányította a kamarát, és annak segítségével konszolidálta az állam pénzügyeit.¹⁴⁷ A *rentemester* nem számított az országos méltóságok közé, de szintén befolyásos tisztség volt. *Christoffer Valkendorf* – tekintélye folytán – tagja lett a IV. Keresztély kiskorúsága idejére 1588-ban létrejött gyámkormányzó tanácsnak (*regeringsråd*).

Fontos megjegyezni, hogy – sok más késő középkori, kora újkori államhoz hasonlóan – Dániában sem igazán tettek ebben a korban különbséget a király saját kincstára és az ország kincstára között. Formálisan létezett a kamarai szervezeten belül egy „király saját kamarájának” (*kongens eget kammer*) nevezett intézmény, azonban e szervezeti elkülönülés csak papíron létezett, a „saját kamaránál” ugyanis nem működött önálló személyzet, nem vezettek önállóan könyveket – csupán annak igazolására szolgált, hogy a királynak voltak olyan magánjövödelmei is, amelyek felől a tanáccsal való konzultáció nélkül is dönthetett.¹⁴⁸

Országos méltóságok

A két kancellária és a kamara mellett Dánia országos főtisztségeit (*rigsbedsmænd*) is meg kell említenünk. A legfontosabb középkori országos méltóság a magyar nádori tisztséghez hasonlító *drost* volt, amely a XIV. századig létezett. Emellett a tábornagy (*marsk*), a főkamaras (*kammermester*) és a már említett kancellár tisztsége jelentős még a korszak túlnyomó részében.¹⁴⁹ A fenti főtisztségeken túl a késő középkorban, a XIV–XV. században emelkedett ki a főudvarmester és a Királyi Tábla főbírájának méltósága (*justitiarius*), majd a XVI. század elején (I. Frigyes uralkodása idején) megjelent a kincstárnok és a német kancellár funkciója is.¹⁵⁰

III. Keresztély hitlevelében tudomásul vette, hogy az akkor legfontosabbnak számító három méltóságot, a főudvarmestert (ekkor már: *rigshofmester*), a királyi kancellárt (*kongens kansler*) és a hadsereget irányító tábornagyot (*rigsmarsk*) „méltóságukban meg kell őrizni”, azaz kötelezettséget vállalt arra, hogy azokat folyamatosan és megfelelő szinten (tanácsurakkal) betölti.¹⁵¹ Bár ez a rendelkezés a későbbi *håndfæstning*ekben is visszaköszött, a királyok azt mégsem tartották tiszteletben. II. Frigyes és IV. Keresztély is előszeretettel halogatta a kinevezéseket.¹⁵²

Főudvarmester

Miután a *drost* méltósága a kalmari unió időszakában megszűnt, a főudvarmester („az ország udvarmestere”, *rigshofmester*) lett a legmagasabb országos tisztség Dániában – egyfajta „főminiszter”, akinek a kora újkori dán államban a legfontosabb feladata az állami pénzügyek felügyelete volt.¹⁵³ Bár a Dán Királyság 1660 előtt még nem tekinthető fiskális-katonai államnak, a háborús időszakokban kivetett rendkívüli adók beszedése és nyilvántartása igen fontos és érzékeny feladatnak számított. A *rigsråd* erre a főudvarmesteri méltóságon keresztül tudott befolyást gyakorolni.

Emellett (*drost* hiányában) a főudvarmestert tekintették a király helyettesének, pontosabban, ha az uralkodó a fővárostól távol volt, őt a *rigshofmester* képviselte.¹⁵⁴ Nem csoda, hogy a királyok – bár kötelezettségük lett volna – nem mindig siettek betölteni ezt a tisztséget. *Peder Oxe* 1575. évi halála után például II. Frigyes nem nevezett ki új főudvarmestert, hanem egy alacsonyabb méltóságra, *Christoffer Valkendorf* kincstárnokra bízta a pénzügyek felügyeletét.¹⁵⁵

IV. Keresztély is a főudvarmesteri kinevezésekkel késlekedett leginkább.¹⁵⁶ 1596-ban az említett *Valkendorffot* nevezte ki főudvarmesterré, aki már igen idős volt ekkor, és öt év múlva elhunyt. Ezután több mint 30 évig nem nevezett ki *rigshofmestert*. 1632-ben aztán egyik vejét (egyben ivócimboráját), az ekkor 28 éves holsteini *Frands Rantzaut* nevezte ki, aki azonban hamarosan egy kiadós ivászat után a királyi kastélyt körülvevő sáncárokba fulladt. Közel egy évtized telt el, mire ismét főudvarmestert nevezett ki az uralkodó – másik veje, *Corfitz Ulfeldt* személyében.¹⁵⁷

A korszak utolsó főudvarmestere *Joachim Gersdorff* volt, akit már III. Frigyes nevezett ki az országtanács tagjává 1649-ben. Ő *Ulfeldt* kényszerű külföldre távozása után, 1652-ben lett Dánia *rigshofmestere*, 1660 után pedig az országtanács helyébe lépő államkollégium (*statskollegium*) vezetésével bízta meg az uralkodó.

Királyi kancellár

A kancelláriák kapcsán már említettük, hogy a dán kancellária vezetője, a királyi kancellár (*kongens kansler*) szintén országos méltóság volt, amelyet tanácsurakkal kellett betölteni, illetve a királyi kancellárt ki kellett nevezni a tanács tagjává is. Az adminisztráció (írásbeliség) felügyelete mellett az országtanács ülésén is ő elnökölt, s egyben a király és a tanács közötti legfontosabb közvetítő szerepét is betöltötte.¹⁵⁸ Utóbbi szerepkörök miatt Paul D. Lockhart szerint jelentősége a főudvarmesterét is felülmúlta.¹⁵⁹

A királyi kancellár pozíciója mindvégig be volt töltve. 1532–70 között a III. Keresztély jobbkezének számító Johan Friis látta el a feladatkört, akit az uralkodó 1536 augusztusában, a polgárháborús győzelem után a tanács tagjává is kinevezett. Utódja a nem kevésbé befolyásos *Niels Kaas* lett, aki 1588-tól 1594-ben bekövetkezett haláláig a gyámkormányzó tanácsot is vezette.

Kaast 1594-ben Johan Friis unokaöccse, *Christian Friis til Borreby* követte a kancellári méltóságban, akinek a halála után, 1616-ban *Christian Friis til Kragerup* kapott kinevezést IV. Keresztélytől, aki 1639. október 1-jén hunyt el, és 1640-ben már megvolt az utódja Christen Thomesen Sehested személyében. Sehested 1657-ben halt meg, de mint láttuk, III. Frigyes ekkor nem nevezett ki új kancellárt: három évig a főtitkár, Erik Krag vezette a testületet.

Justitiarius

Az „ország kancellárja” (*rigens kansler*) a Királyi Távla (*Kongens Retterting*) okleveleiért volt felelős a XIII. századtól, emellett ő lett a főnemesek és főpapok gyűlésének, a XV. század végétől évente, rendszerint tavasszal tartott *herredag* nevű részországgyűléseknek (egyben legfőbb törvényező fórumoknak) a titkára is.¹⁶⁰ Tiszttségét a XVI. századi bírósági reform emelte az országos méltóságok közé.¹⁶¹ A feladatkörre a késő középkortól használt *justitiarius* megnevezés sokkal jobban tükrözte valós funkcióját, amely némiképp hasonlított a magyar személynökéhez.

A *justitiarius* méltóságát (a királyi kancellárhoz hasonlóan) a korszakban folyamatosan betöltötték, és a kinevezettek jellemzően halálukig látták el megbízatásukat. 1537–44 között *Jorgen Qvitzow*, 1566-ig *Antonius Bryske* volt a *justitiarius*, akit 1566–70 között *Axel Urne*, majd 1585-ig *Eiler Grubbe* követett. Az ő utódja lett *Arild Huitfeldt*, a híres történetíró (a *Danmarks Riges Kronike* című, XVI–XVII. század fordulóján írt krónika szerzője), aki 1586-tól 1609-ben bekövetkezett haláláig töltötte be az országgkancellári tisztséget, s egyben a *rigsråd* tagja is.

Huitfeldt halála után, 1609–1630 között a tisztséget *Jakob Ulfeldt* töltötte be, akit egy régi, királyhoz hű tanácsúr, Christen Thomesen Sehested követett 1630-ban. Mint már láttuk, ő 1640-ben királyi kancellári kinevezést kapott (egyetlenként a *justitiarius*ok közül). Utódja *Just Hoeg* lett (1640–1646), a korszak utolsó *rigskanslerje* pedig *Christoffer Urne* volt (1660-ig).

Tábornagy

A legfőbb katonai méltóság (egyben – a főudvarmester és királyi kancellár után – a harmadik legfontosabb országos tisztség) a tábornagy (*rigsmarsk*), azaz a hadsereg parancsnoka volt.¹⁶² Ő felelt a hadra kelt seregek megszervezéséért és irányításáért. Kinevezéséhez szükséges volt az országtanács beleegyezése.¹⁶³

Dániának egészen addig, míg a hadügyek kapcsán el nem mérgesedett IV. Keresztély és a tanács viszonya, mindig volt marsallja. Aztán amikor *Steen Maltesen Sehested* tábornagy (1536 óta a tizedik ebben a tisztségben) 1611 augusztusában elhunyt, IV. Keresztély késlekedett az utód kinevezésével, holott épp ez év áprilisában üzent hadat Svédországnak.¹⁶⁴ A vonakodás nem véletlen: a tanács ellenezte a „kalmari háborút”.

A közkeletű, de helytelen kifejezéssel a harmincéves háború „dán szakaszaként” ismert alsó-szászországi háború idején sem volt könnyebb a helyzet. Az 1616-ban kinevezett *Jorgen Lunge* 1619. évi halála után évekig betöltetlen maradt a tábornagyi poszt – ennek szintén a *rigsråd* és a király közötti konfliktus a magyarázata. 1627-ben aztán – a lutteri vereséget és Jylland császári csapatok általi megszállását követően – a király már nem tudott tovább ellenállni az országtanács követelésének, és kinevezte *Jorgen Skeelt* Dánia marsalljává.¹⁶⁵

Ez a kinevezés az egyik legjobb példa a király és a tanács közötti, végsőkig feszült ellentétre. A tanács által jelölt Skeel ugyanis közismerten békepárti elveket vallott, emellett pedig nem volt tagja az országtanácsnak. Utóbbi tény próbálta IV. Keresztély a tanács ellen fordítani, és erre hivatkozva akarta megtagadni a kinevezést – vagyis a tanács érdekében kialakult szokásra hivatkozott a *rigsråd* jelöltje ellenében. A tanács azonban visszavágott, jelezve, hogy ez esetben nem ellenzi, ha a király azt az általa korábban már alkalmazott gyakorlatot követi, hogy a jelöltet a kinevezéssel egyidejűleg emeli be a tanácsba.¹⁶⁶

A *rigsråd* győzött – ezt követően pedig már folyamatosan betöltötték a marsalli méltóságot. Skeel halála után, 1632-től *Jorgen Urne*, 1642-től *Anders Bille*, 1658–1660 között (a második Károly Gusztáv-háború idején) pedig *Axel Urup* látta el a legfontosabb katonai funkciót.

Tengernagy

A hadiflotta növekedése tette szükségessé a második legfontosabb katonai méltóság, a „birodalmi tengernagy” (*rigsadmiral*) megjelenését. E tisztség viselője irányította a haditengerészetet háborús időkben.¹⁶⁷ Elődje a „legfőbb

tengernagy” (*overste admiral*) funkciója volt, amely még nem számított az országos méltóságok közé. E tisztséget először (1559-től) *Herluf Trolle* töltötte be.

Az északi hétéves háború idején (1563–70) ismét ki kellett nevezni flottaparancsnokot. Az uralkodó választása *Evert Bildre* esett, aki azonban 1567. augusztus 1-jén, még mielőtt hajóhadával kihajózhatott volna a Keleti-tengerre, elhunyt. Utódja *Peder Munk* lett, aki 1575-től a *rigens admiral* („az ország tengernagya”) méltóságot viselhetett.¹⁶⁸ Ő 1588-ban a gyámkormányzó tanács tagja lett, 1596-ban pedig *rigsmarsk*ká lépett elő (egyedülként a birodalmi admirálisok közül).

IV. Keresztély tengernagyai közül kiemelendő az 1610-ben kinevezett *Mogens Ulfeldt*, akinek a fia, *Corfitz Ulfeldt* (Leonóra Krisztina királyi hercegnővel 1638-ban kötött házassága révén) a király egyik veje lett. *Mogens Ulfeldt* 1616-ban bekövetkezett halála után *Albret Skeel* (a későbbi marsall, *Jorgen Skeel* testvére) lett a tengernagy. Az ő kinevezésekor került sor az admirálisi feladatkörök első hivatalos írásbeli rögzítésére.¹⁶⁹

A leghíresebb *rigsadmiral* azonban minden bizonnyal *Ove Gjedde* volt, aki 1618-ban azt az expedíciót vezette Indiába, melynek eredményét *Tranquebar* területének megvásárlása és az ottani dán helyőrség megalapítása jelentette. Az 1643–45. évi svéd háború („*Torstensson*-háború”) idején *Gjedde* már a dán királyi flotta parancsnokaként működött – *rigsadmiral*i kinevezését azonban csak 1645 márciusában, azaz a katonai vereség után kapta meg.¹⁷⁰

Bírósági szervezet

1536 után a dán bírósági rendszer egyre jobban emlékeztetett egy háromszintű törvénykező szervezetre. A különféle tradicionális kerületi (*herredsting*) és speciális rendi – például földesúri (*birketing*) vagy városi (*byting*) – bíróságok alkották a legalsó, helyi ítélkezés szintjét. Fölöttük álltak a tartományi gyűlések, azaz az igazságszolgáltató funkciót (is) ellátó *landsting*ek, a hierarchia csúcsán pedig az uralkodó és a főnemesek közös ítélkezéséből kifejlődő Királyi Tábla (*Kongens Retterting*) helyezkedett el.¹⁷¹

A középkori törvénykezéssel ellentétben ekkor már jogorvoslati rendszer is megfigyelhető, ami értelemszerűen azt jelentette, hogy az alsóbb bíróságok által hozott ítéletekkel szemben a hierarchiában fölöttük elhelyezkedőhöz lehetett fellebbezni. Ennek fontos előzménye, hogy III. Keresztély,

miután 1537-ben bejárta az országot, megállapította, hogy „sok olyan ügyet hoznak elé, amelyeket korábban a kerületi vagy a tartományi gyűlés nem tárgyalt meg”, egyúttal azt is rögzítette, hogy senki ügyében nem fog eljárni akkor, ha azt először a helyi, majd a tartományi bíróságok nem bírálták el.¹⁷²

A korszakban – a Svédországgal szembeni területvesztésekig (1645, 1658) – 11 *landsting* működött. Külön tartományi „felsőbíróság” működött Észak-Jyllandnak, Skånének, Hallandnak és Blekingének; a szigetek közül pedig Sjøllandon kívül Fynnek, Langelandnak, Lollandnak, Falsternek, Monnek és Bornholmnak is. Az alsóbb bíróságokról fellebbezett ügyek aránya viszonylag csekély volt, azonban 1576 után a boszorkányperekben, 1623-tól a nemesek elleni eljárásokban, 1636 után pedig az emberölési ügyekben is kötelezővé vált a fellebbviteli eljárás lefolytatása, azaz az ilyen tárgyú ügyek automatikusan felkerültek a *landsting*ekre.¹⁷³

1660-ig a legmagasabb szintű dániai bírói fórum a *Kongens Retterting* volt. Már a 13. végéről ismerünk olyan ügyeket, amelyekben a király a *Danehof*okon, később a minden év tavaszán tartandó *herredag*okon egybegyűlt főurakkal együtt ítélkezett. Ugyanakkor az is előfordult, hogy a tanácsurakkal *herredagon* kívül bíraskodott.¹⁷⁴ A király és a főnemesek törvénykező gyűlését 1537-ben nevezték először *Kongens Retterting*nek, ami valamiféle funkcionális elkülönülésre utal.¹⁷⁵ Ez azonban még nem jelentett állandó helyszínt: a polgárháború utáni években a király és a tanácsurak az országot járva szolgáltattak igazságot, de még az 1620-as években is több királyi várban törvénykeztek.¹⁷⁶

A *Kongens Retterting* eleinte túlnyomórészt elsőfokú bírósággként járt el, az 1630-as évek végére viszont már az elé került ügyek több mint 80 százalékát *landsting*ről érkezett fellebbezések adták. *Ditlev Tamm* jogtörténész-professzor arra az érdekes összefüggésre világít rá ezzel kapcsolatban, hogy minél közelebb helyezkedett el egy tartomány Koppenhágához (ekkor már itt működött állandó jelleggel a Királyi Tábla), annál nagyobbban mutatkozott a „fellebbezési hajlandóság”. A fellebbviteli ügyek legnagyobb része Sjøllandról és Skånéból érkezett, ezen belül is jellemzően a koppenhágai és a malmoi városi bíróságon indultak első fokon. A perek mindössze 10 százaléka érkezett a Jylland-félszigetről.¹⁷⁷

A dán jogtörténet-tudomány másik érdekes megállapítása, hogy a *Kongens Retterting* elé kerülő ügyek túlnyomó része polgári per volt, a büntetőügyek jellemzően a *landsting*ek ítéletével

A IV. Keresztély által építtetett koppenhágai Rosenborg-kastély (tervezte: Bertel Lange és ifj. Hans van Steenwinckel, Dennis Jarvis fényképfelvétele)

lezárultak. Ditlev Tamm kutatásai szerint az 1615–35 közötti időszakban a *Kongens Retterting* által tárgyalt ügyek mindössze 9 százaléka volt büntetőügy.¹⁷⁸ A Királyi Táblára került perek többsége meg nem adott adósság miatt indult, azaz az egyszerű polgári ügyek közé tartozott.¹⁷⁹ Per Andersen végül arra hívja fel a figyelmet, hogy az uralkodó csak az esetek kb. 60 százalékában vett részt ténylegesen a döntéshozatalban, amikor pedig valamilyen végrehajtási kérdés merült fel (például bírság be nem fizetése), mindig a *justitiarius* járt el.¹⁸⁰

Összegzés

Jelen tanulmány Dánia központi államszervezetének, kormányzatának fő pilléreit, a királyi hatalmat, az országgyűlést és országtanácsot, a központi igazgatási szerveket és az országos méltóságokat, valamint a bírósági szervezetet mutatta be. Az 1536–1660 közötti dán kormányzati berendezkedésre a *dyarchia* a legáltalában megjelölés, amelyet Knud Fabricius alkalmazott először, és amely a dán(–norvég) államban a király és a főnemesség közös uralmát jelenti. A dániai rendi dualizmus struktúrájában nem az országgyűlés, hanem az arisztokratikus országtanács (*rigsråd*) volt az uralkodói hatalom ellenpontja.

GYÖRGY KÉPES

Dänemarks zentrale Staatsorganisation zwischen 1536–1660

Die vorliegende Studie stellt die wichtigsten Säulen der zentralen Staatsstruktur und der Regierung Dänemarks dar, die königliche Gewalt, die Reichsversammlung und den Reichsrat, die zentralen Verwaltungsorgane und die hohen Würden des Landes, sowie die Gerichtsverfassung. Auf die dänische Regierungsverfassung zwischen 1536–1660 passt am besten die Bezeichnung Dyarchie (Doppelherrschaft), die im Dänisch(-norwegischen) Staat eine gemeinsame Herrschaft des Königs und des Hochadels bedeutet. In der Struktur des dänischen Ständedualismus bedeutete nicht die Reichsversammlung, sondern der Reichsrat der Aristokraten das Gegengewicht der königlichen Macht. Die zentrale Verwaltung war dabei größtenteils noch nicht ausgebaut. Die Befugnisse wurden nicht eindeutig festgelegt, und die Ämter waren mit ziemlich wenig Personal besetzt, was sich zum richtigen

A központi igazgatás ugyanakkor ebben az (abszolút monarchia államreformjait megelőző) időszakban még jórészt kialakulatlan: Martin Bellamyt idézve „széttagolt volt, és nagyon kevésbé volt hatékony”, melyben a tanácsurak az alájuk rendelt szakterületnél sokkal szívesebben foglalkoztak saját kezelésű uradalmaikkal.¹⁸¹ A hatáskörök meghatározása nem történt meg egyértelműen, és a hivatali apparátus létszáma is meglehetősen alacsony volt, ami – Dánia és Norvégia területi kiterjedését, valamint egyes uralkodók, különösen IV. Keresztély nagyratörő ambícióit is figyelembe véve – elégtelennek bizonyult az állam megfelelő működtetéséhez.¹⁸²

Mindezen hiányosságok ellenére, ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy mi volt Dánia kormányformája ebben a közel másfél évszázadig tartó átmeneti korszakban, a *központosított rendi monarchia* mellett tennénk le voksunkat. Elsősorban a külügyek, részben a hadügyek területén már megjelentek a modern bürokrácia első jelei, miközben sajátos jelleget kölcsönöz a dán államnak az a tény, hogy az országgyűlés nem tudott megszilárdulni. Egyéb (elsősorban társadalmi és gazdasági) okok mellett e két tényező is közrejátszott abban, hogy 1660 után az abszolút monarchia egészen tökéletes változata tudott kialakulni az országban.

Funktionieren des Staates als ungenügend erwies. Müsste man trotz der genannten Mängel die Frage stellen, welche Regierungsform Dänemark in diesen beinahe 150 Jahren während der Übergangszeit hatte, würde man sein Votum für die zentralisierte ständische Monarchie abgeben. Vor allem im Bereich der auswärtigen Angelegenheiten und teilweise auch auf dem Gebiet des Kriegswesens erschienen schon die ersten Zeichen der modernen Bürokratie, wobei dem dänischen Staat die Tatsache, dass sich die Reichsversammlung nicht festigen konnte, einen besonderen Charakter verlieh. Neben anderen (vor allem gesellschaftlichen und wirtschaftlichen) Ursachen spielten auch die genannten zwei Faktoren dabei eine wichtige Rolle, dass sich im Land nach 1660 eine einwandfreie Form der absolutistischen Monarchie herausbilden konnte.

Jegyzetek

- 1 Jespersen, Knud J. V.: *A History of Denmark*. Second Edition. (New York, Palgrave MacMillan, 2011, 38. p.)
- 2 Feldbæk, Ole: *Danmarks historie*. (København, Gyldendal, 2010, 5, 79. p.); Kühl, Ebbe: *Danmarks historie i et globalt perspektiv*. (København, Gyldendal, 2008, 80. p.)
- 3 Bath, Matthias: *Kopenhagen. Eine Biografie: Menschen und Schicksale von Absalon zur Kleinen Meerjungfrau*. (Mainz am Rhein, Nünnerich-Asmus Verlag & Media, 2014, 45. p.); Findeisen, Jörg-Peter: *Dänemark. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Geschichte

- der Länder Skandinaviens. (Regensburg, Verlag Friedrich Pustet, 2009, 109. p.); Larson, James L.: *Reforming the North. The Kingdoms and Churches of Scandinavia, 1520–1545*. (Cambridge, Cambridge University Press, 2010, 440. p.); Lockhart, Paul D.: *Denmark, 1513–1660. The Rise and Decline of a Renaissance Monarchy*. (Oxford, Oxford University Press, 2007, 31. p.); Rying, Bent: *Danish in the South and the North. Volume II: Denmark History*. (København, The Royal Danish Ministry of Foreign Affairs, 1988, 117–119. p.)

- ⁴ Jespersen, Leon: *The Constitutional and Administrative Situation*. In: Jespersen, Leon (szerk.): *A Revolution from Above? The Power State of 16th and 17th Century Scandinavia*. (Odense, Odense University Press, 2000, 43–181. p., 47, 180. p.)
- ⁵ Bath, M., i. m., 45. p.; Seidelin Jacobsen, Helge: *An Outline History of Denmark*. (Köbenhavn, Høst & Son Forlag, 1986, 46. p.)
- ⁶ Lockhart, P., 2007, i. m., 31. p.
- ⁷ Jespersen, L., 2000, i. m., 47. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 35. p.; Maarbjerg, John P.: *Regimen Politicum and Regimen Regale. Political Change and Continuity in Denmark and Sweden (c.1450–c.1550)*. (Scandinavian Studies 72, 2000. 2. sz., 141–162. p., 154–155. p.)
- ⁸ Lockhart, Paul D.: *Frederik II and the Protestant Cause. Denmark's Role in the War of Religions, 1559–1596*. The Northern World 10. (Leiden, Brill, 2004, 17. p.); Lockhart, P., 2007, i. m., 31. p.
- ⁹ <http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/recesen-om-reformationen-af-30-oktober-1536/> (Letöltés: 2013. 11. 30.)
- ¹⁰ Bohn, Robert: *Dänische Geschichte*. (München, Verlag C. H. Beck, 2001, 55. p.)
- ¹¹ Jespersen, K., 2011, i. m., 39, 96. p.
- ¹² Orfield, Lester B.: *The Growth of Scandinavian Law*. (Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1953, 143. p.); Rao, Anna Maria – Supphellen, Steinar: *Power Elites and Dependent Territories*. In: Reinhard, Wolfgang (szerk.): *Power Elites and State Building*. (Oxford, Oxford University Press, 1996, 79–100. p., 85. p.); Schück, Herman: *The Political System*. In: Helle, Knut (szerk.): *The Cambridge History of Scandinavia*. Volume 1: *Prehistory to 1520*. (Cambridge, Cambridge University Press, 2008, 679–709. p., 758. p.)
- ¹³ Bohn, R., i. m., 44. p.; Jespersen, L., 2000, i. m., 47. p.; Lockhart, P., 2004, i. m., 17. p.; Rao, A. – Supphellen, S.: i. m., 85. p.; Sashalmi Endre: *Az emberi testől az óraműig. Az állam metaforái és formaváltozásai a nyugati keresztény kultúrkörben, 1300–1800*. (Budapest, Kronosz Kiadó, 2015, 187. p.)
- ¹⁴ Kühle, E., i. m., 80. p.; Lockhart, P., 2004, i. m., 26. p.
- ¹⁵ Lockhart, P., 2007, i. m., 56. p.
- ¹⁶ Nordstrom, Byron J.: *Scandinavia since 1500*. (Minneapolis, University of Minnesota Press, 2000, 30. p.)
- ¹⁷ Jespersen, L., 2000, i. m., 47. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 35. p.; Maarbjerg, J., i. m., 154–155. p.
- ¹⁸ L. például Anderson, Perry: *Az abszolútista állam*. (Budapest, Gondolat Kiadó, 1989, 370. p.); Sashalmi E., 2015, i. m., 72. p., 227. sz. lábjegyzet.
- ¹⁹ Fabricius, Knud: *Kongeloven: dens Tilblivelse og Plads i Samtidens natur- og arveretlige Udvikling. En historisk Undersøgelse*. (Köbenhavn, Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, 1971 [1. kiadás: 1920], 77. p.)
- ²⁰ Jespersen, K., 2011, i. m., 40. p.; Lockhart, Paul D.: *Political Language and Wartime Propaganda in Denmark, 1625–1629*. (European History Quarterly 31, 2000. 1. sz., 5–42. p., 7. p.); Lockhart, P., 2004, i. m., 26. p.
- ²¹ Jespersen, K., 2011, i. m., 40. p. [„Kings could die, the members of the council could change, but 'The Crown of Denmark' – the fulcrum of sovereignty and the state – existed independently.”]
- ²² Johansen, Jens Chr. V.: *Absolutism and the 'Rule of Law' in Denmark, 1660–c. 1750*. (The Journal of Legal History 27, 2006. 2. sz., 153–173., 157. p.); Kaspersen, Lars Bo: *How Denmark became democratic. The Impact of Warfare and Military Reforms*. (Acta Sociologica 47, 2004. 1. sz., 71–89. p., 78. p.)
- ²³ Lockhart, P., 2004, i. m., 27. p.; Orfield, L., i. m., 16. p.; Rying, B., i. m., 10. p.
- ²⁴ Lockhart, P., 2001, i. m., 9. p. [A Christian Fredriksen magyarul „Frígyes fia, Keresztély”-t jelent – a szerző megjegyzése.]
- ²⁵ Jespersen, L., 2000, i. m., 49. p.
- ²⁶ Sashalmi E., 2015, i. m., 146. p.
- ²⁷ Jespersen, L., 2000, i. m., 49. p.
- ²⁸ A témáról bővebben lásd Maarbjerg, J., i. m.
- ²⁹ Nagy Gábor: *A középkori Svéd Királyság története*. (Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2012, 170. p.) [Nagy Gábor megjegyzi, hogy az uniós oklevélnek végleges változatát nem ismerjük. A mai értelmezés szerint feltehető, hogy I. Margit azt nem fogadta el. A 15. század során azonban jogi jelentőséget tulajdonítottak neki, és a tanácsalkotmányosság (rådkonstitutionalism) fontos hivatkozási alapja lett.]
- ³⁰ Kurrild-Klitgaard, Peter: *The Constitutional Economics of Autocratic Succession*. (Public Choice 103, 2000. 1–2. sz., 63–84. p., 77. p.)
- ³¹ Jespersen, L., 2000, i. m., 47. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 31–32, 35. p.; Maarbjerg, J., i. m., 154–155. p.
- ³² Jespersen, L., 2000, i. m., 47. p.
- ³³ Kurrild-Klitgaard, P., i. m., 77. p.
- ³⁴ Lockhart, P., 2004, i. m., 26. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 32. p.
- ³⁵ Olden-Jørgensen, Sebastian: *Poesi og politik: lejlighedsdigtringen ved enevældens indførelse 1660*. Renæssancestudier 8. (Köbenhavn, Museum Tusulanum Press, 1996, 30. p.)
- ³⁶ Nagy G., i. m., 83. p.
- ³⁷ Johansen, J., i. m., 157. p.
- ³⁸ Képes György: *Dánia alkotmánytörténete a 13. század végétől napjainkig*. Jogtörténeti Értekezések 37. (Budapest, Gondolat Kiadó, 2009, 28. p.); Líndal, Sigurður: *Early Democratic Traditions in the Nordic Countries*. In: Wisli, Folmer (főszerk.): *Nordic Democracy*. (Köbenhavn, Det Danske Selskab, 1981, 15–43. p., 27. p.); Orfield, L., i. m., 18. p.; az első dán királyi chartáról bővebben lásd Kjersgaard, Erik: *Denmark's Magna Carta*. (Köbenhavn, Royal Danish Ministry of Foreign Affairs, 1982.)
- ³⁹ Bagge, Sverre: *Cross & Scepter: The Rise of the Scandinavian Kingdoms from the Vikings to the Reformation*. (Princeton, Princeton University Press, 2014, 150, 163. p.); Feldbæk, O., i. m., 36. p.; Hoffmann, Erich: *Königserhebung und Thronfolgeordnung in Dänemark bis zum Ausgang des Mittelalters*. (Berlin–New York, Walter de Gruyter, 1976, 139. p.); Skovgaard-Petersen, Inge: *The Danish Kingdom: Consolidation and Disintegration*. In: Helle, Knut (szerk.): *The Cambridge History of Scandinavia*. Volume 1: *Prehistory to 1520*. (Cambridge, Cambridge University Press, 2008, 353–368. p., 366. p.) – a forrást német nyelven lásd Tamm, Ditlev – Schubert, Werner – Jørgensen, Jens Ulf (szerk.): *Quellen zur dänischen Rechts- und Verfassungsgeschichte (12–20. Jahrhundert)*. Rechts-historische Reihe 363. (Frankfurt am Main, Peter Lang, 57–60. p.) [10. sz. forrás.]
- ⁴⁰ Kjersgaard, E., i. m., 6. p.; Líndal, S., i. m., 27. p.; Skovgaard-Petersen, I., i. m., 366. p.
- ⁴¹ Bagge, S., i. m., 273. p.; Líndal, S., i. m., 28. p.; Maarbjerg, J., i. m., 150. p.
- ⁴² Larson, J., i. m., 398. p.
- ⁴³ Jespersen, L., 2000, i. m., 47. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 31. p.; Maarbjerg, J., i. m., 144. p.
- ⁴⁴ Az 1658. évi roskildei békeszerződéssel a Svéd Királysághoz csatolt part menti terület, a mai Svédország déli része – a szerző megjegyzése.
- ⁴⁵ Bohn, R., i. m., 44. p.
- ⁴⁶ Lockhart, P., 2004, i. m., 38. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 37–38. p.
- ⁴⁷ Lockhart, P., 2007, i. m., 37. p.; a forrás néhány szakaszát német nyelven lásd Tamm, D. – Schubert, W. – Jørgensen, J., i. m., 74–75. p. [19. sz. forrás.]
- ⁴⁸ Bellamy, Martin: *Christian IV and his Navy. A Political and Administrative History of the Danish Navy, 1596–1648*. The Northern World. Volume 25. (Leiden–Boston, Brill, 2006, 44. p.); Munck, Thomas: *Seventeenth-Century Europe. State, Conflict and Social Order in Europe, 1598–1700*. Palgrave History of Europe. (New York, Palgrave, 1990, 62. p.)
- ⁴⁹ Kjærsgaard, Thorkild: *The Danish Revolution, 1500–1800. An Eco-historical Interpretation*. (Cambridge, Cambridge University Press, 2004, 201. p.); Lockhart, P., 2007, i. m., 184. p.
- ⁵⁰ Kjærsgaard, T., i. m., 201. p.
- ⁵¹ Bath, M., i. m., 57. p.; Bellamy, M., i. m., 25. p.; Feldbæk, O., i. m., 99. p.; Jørgensen, Frank – Westrup, Morten: *Dansk centraladministration i tiden indtil 1848*. (Viborg, Dansk Historisk Fællesforening, 1982, 39. p.); Kan, Alekszandr Sz.: *A skandináv országok történe-*

- te. (Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1976, 80. p.); Lauring, Palle: *A History of the Kingdom of Denmark*. (København, Høst & Sons Forlag, 1960, 159–160. p.); Orfield, L., i. m., 9. p.; Rying, B., i. m., 152. p.
- ⁵² A forrás 55. szakaszát német nyelven lásd Tamm, D. – Schubert, W. – Jørgensen, J., i. m., 86–87. p. [30. sz. forrás.]
- ⁵³ Jespersen, K., 2011, i. m., 45. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 228–229. p.; Nordstrom, B., i. m., 56–57. p.
- ⁵⁴ Johansen, J., i. m., 157. p.; Treasure, Geoffrey: *The Making of Modern Europe, 1648–1780*. (London–New York, Routledge, 2003, 419. p.)
- ⁵⁵ Ekman, Ernst: *The Danish Royal Law of 1665*. (The Journal of Modern History 29, 1957. 2. sz., 102–107. p., 103. p.); Kaspersen, L., i. m., 79. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 245. p.; Sashalmi E., 2015, i. m., 203. p.
- ⁵⁶ Schück, H., 2008, i. m., 680. p.
- ⁵⁷ Schück, H., 2008, i. m., 680. p.; Skovgaard-Petersen, I., i. m., 362. p.
- ⁵⁸ Képes Gy., i. m., 2009, 30. p.; Orfield, L., i. m., 18. p.
- ⁵⁹ Sashalmi E., 2015, i. m., 148. p.
- ⁶⁰ Lockhart, P., 2004, i. m., 27. p.
- ⁶¹ LINDAL, S.: i. m., 26. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 51. p.; Orfield, L., i. m., 20. p.; Schück, Herman: *Royal Assemblies (Parliaments, Estates)*. In: Pusliano, Phillip – Wolf, Kirsten (szerk.): *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*. (New York, Routledge, 1993, 544–545. p., 544. p.) [Schück, H., 1993a, i. m.]
- ⁶² Bellamy, M.: i. m., 53. p.; Krüger, Kersten: *Die Ständischen Verfassungen in Skandinavien in der Frühen Neuzeit. Modelle einer europäischen Typologie?* In: Krüger, Kersten (szerk.): *Formung der frühen Moderne: Ausgewählte Aufsätze*. (Berlin–Hamburg–Münster, LIT Verlag, 2005, 179–198. p., 196. p.)
- ⁶³ Krüger, K., i. m., 196. p.; Schück, H., 1993a, i. m., 544–545. p.
- ⁶⁴ LINDAL, S., i. m., 26. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 51. p.; Schück, H., 1993a, i. m., 544–545. p.
- ⁶⁵ Bath, M., i. m., 45. p.; Seidelin Jacobsen, H., i. m., 46. p.
- ⁶⁶ Schück, H., 1993a, i. m., 545. p.
- ⁶⁷ Bellamy, M., i. m., 52. p.
- ⁶⁸ Jensen, Frede P.: *Frederik II.s militære politik 1569–70*. (Historisk Tidsskrift 12, 1973. 6. sz., 59–92. p., 81. p.); Lockhart, P., 2007, i. m., 39. p.
- ⁶⁹ Krüger, K., i. m., 186–187. p.
- ⁷⁰ Lockhart, P., 2007, i. m., 198. p.
- ⁷¹ Brandt, Peter: *Von der Adelsmonarchie zur königlichen „Eingewalt“*. *Der Umbau der Ständegesellschaft in der Vorbereitungs- und Frühphase des dänischen Absolutismus*. (Historische Zeitschrift 250, 1990. 1. sz., 33–72. p., 45. p.); Jespersen, L., 2000, i. m., 48. p.; Krüger, K., i. m., 196. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 198. p.
- ⁷² Lockhart, Paul D.: *Denmark and the Empire. A Reassessment of Danish Foreign Policy under King Christian IV*. (Scandinavian Studies 64, 1992. 3. sz., 390–416. p., 413. p.); Lockhart, P., 2007, i. m., 198. p.; Rian, Øysten: *Conclusions*. In: Jespersen, Leon (szerk.): *A Revolution from Above? The Power State of 16th and 17th Century Scandinavia*. (Odense, Odense University Press, 2000, 318–329. p., 322. p.)
- ⁷³ Jespersen, L., 2000, i. m., 178. p.; Krüger, K., i. m., 196. p.; Sashalmi E., 2015, i. m., 202. p.
- ⁷⁴ Krüger, K., i. m., 188. p.
- ⁷⁵ Jespersen, Knud J. V.: *Repression and Representation: Political Culture in Early Modern Scandinavia*. In: Jansson, Maija (szerk.): *Realities of Representation. State Building in Early Modern Europe and European America*. (New York, Palgrave MacMillan, 2007, 133–147. p., 139. p.)
- ⁷⁶ Heiberg, Steffen: *Rigsråd, kongemagt og statsfinanser i 1630'erne*. (Historisk Tidsskrift 13. sorozat, 3. kötet, 1976. 1. sz., 25–58. p., 45. p.); Lockhart, P. 2007, i. m., 198. p.
- ⁷⁷ Bellamy, M., i. m., 53. p.
- ⁷⁸ Lockhart, P., 2007, i. m., 204. p.
- ⁷⁹ Lockhart, P., 2007, i. m., 209. p.
- ⁸⁰ Bellamy, M., i. m., 53. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 209. p.
- ⁸¹ Kurrild-Klitgaard, P., i. m., 77. p.
- ⁸² Bath, M., i. m., 75. p.
- ⁸³ A norvég rendi gyűlések kora újkori történetéről lásd Malhek, Janusz: *Estates Assemblies in Norway in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. (Parliaments, Estates and Representation 21, 2001. 1. sz., 73–90. p.)
- ⁸⁴ Képes Gy., 2009, i. m., 26. p.; Orfield, L., i. m., 17. p.
- ⁸⁵ Skovgaard-Petersen, I., i. m., 363. p.
- ⁸⁶ Helle, Knut: *Towards Nationally Organised Systems of Government. Introductory survey*. In: Helle, Knut (szerk.): *The Cambridge History of Scandinavia. Volume 1: Prehistory to 1520*. (Cambridge, Cambridge University Press, 2008, 345–352. p., 351. p.); Képes Gy.: i. m. (2009, 31. p.); LINDAL, S., i. m., 26. p.
- ⁸⁷ Schück, H., 2008, i. m., 682. p.
- ⁸⁸ Andersen, Per: *Legal Procedure and Practice in Medieval Denmark. Medieval Law and Its Practice, Volume 11*. (Leiden–Boston, Brill, 2011, 400–401. p.); Schück, H., 1993a, i. m., 544. p.; Schück, H., 2008, i. m., 686. p.
- ⁸⁹ Riis, Thomas: *The states of Scandinavia, c.1390–c.1536*. In: Allmand, Christopher (szerk.): *The New Cambridge Medieval History. Volume VII. c.1415–c.1500*. (Cambridge, Cambridge University Press, 1998, 671–706. p., 679. p.)
- ⁹⁰ Képes Gy., 2009, i. m., 32. p.; LINDAL, S., i. m., 26. p.; Sashalmi Endre: *A nyugat-európai államfejlődés vázlatja*. (Budapest, Pannonica Kiadó, 2006, 75. p.)
- ⁹¹ LINDAL, S., i. m., 26. p.
- ⁹² Hoffmann, E., i. m., 162–163. p.; LINDAL, S., i. m., 26. p.; Olesen, Jens E.: *Council of the Realm (Rigsråd)*. In: Pulsiano, Phillip – Wolf, Kirsten (szerk.): *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*. (New York, Routledge, 1993, 111–113. p., 112. p.); Orfield, L., i. m., 18. p.
- ⁹³ Jespersen, L., i. m., 45. p.
- ⁹⁴ Jespersen, K., i. m., 39–40. p.
- ⁹⁵ A rendelet 1539. június 14-ei odensei herredagon átdolgozott, dán nyelven kiadott változatát kivenatosan német nyelven lásd Tamm, D. – Schubert, W. – Jørgensen, J., i. m., 69–72. p. [17. sz. forrás.]
- ⁹⁶ Krüger, K., i. m., 186. p.; Nordstrom, B., i. m., 39. p.
- ⁹⁷ Lockhart, P., 2007, i. m., 44–45. p.; Rao, A. – Supphellen, S., i. m., 85. p.; Sashalmi E., 2006, i. m., 116. p.
- ⁹⁸ Jespersen, L., 2000, i. m., 47–48. p.
- ⁹⁹ Jespersen, K., 2011, i. m., 40. p.
- ¹⁰⁰ Képes György: *A dán példa. Abszolutizmus az elméletől a gyakorlatig*. In: Képes György (szerk.): *Az abszolút monarchia*. (Budapest, Gondolat Kiadó, 2011, 136–168. p., 141. p.); Ladewig Petersen, Erling: *From Domain State to Tax State*. (Scandinavian Economic History Review 23., 1975. 2. sz., 116–148. p., 128. p.); Maarbjerg, J., i. m., 155. p.
- ¹⁰¹ Jespersen, Leon: *Office and Offence Crisis and Structural Transformation in 17th century Scandinavia*. (Scandinavian Journal of History 18, 1993. 2. sz., 97–120. p., 108. p.)
- ¹⁰² Lockhart, P., 2004, i. m., 26. p.
- ¹⁰³ Brandt, P., i. m., 44. p.; Krüger, K., i. m., 186. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 31. p.
- ¹⁰⁴ Lockhart, P., 2004, i. m., 33. p.
- ¹⁰⁵ Jespersen, K., 2007, i. m., 137. p.
- ¹⁰⁶ Jespersen, L., 1993, i. m., 103. p.; Jespersen, L., 2000, i. m., 48. p.
- ¹⁰⁷ Lockhart, P., 2004, i. m., 26. p.
- ¹⁰⁸ Bellamy, M., i. m., 44. p. – Enciklopédiák, lexikonok adatai alapján, az érdekesség kedvéért jegyezzük meg, hogy 1536-tól a tanács 1660. évi feloszlásáig hét-hét Bille és Ulfeldt, valamint hat-hat Brahe, Gyldenstjerne és Rosenkrantz családtagot neveztek ki. Amikor tehát Shakespeare a Hamlet két, nem túl pozitív szereplőjét Guildensternnek és Rosencrantznak nevezte, a korabeli dán arisztokrácia belső viszonyainak jó ismeretéről tett tanúbizonyságot. [Lásd *Dansk Biografisk Lexikon, tillige omfattende Norge for Tidsrummet 1537–1814*. Första utgåvan, 19 band, 1887–1905. <http://runeberg.org/dbl/>; *Den store Danske. Gyldendals åbne encyklopedi*. <http://>

- www.denstoredanske.dk/; *Roskildes Historie*. <http://www.roskildehistorie.dk/> (Letöltés: 2013. 11. 29.)]
- ¹⁰⁹ Jespersen, L., 2000, i. m., 48–49. p.
- ¹¹⁰ Bellamy, M., i. m., 45. p.; Jespersen, L., 2000, i. m., 48. p.; Lockhart, P., 2004, i. m., 414. p.; Munck, T., i. m., 63. p.
- ¹¹¹ Bellamy, M., i. m., 45. p.
- ¹¹² Bellamy, M., i. m., 45. p.; Jespersen, L., 2000, i. m., 48. p.
- ¹¹³ Bellamy, M., i. m., 45. p.
- ¹¹⁴ Jespersen, L., 2000, i. m., 48. p.
- ¹¹⁵ Jespersen, L., 2000, i. m., 50. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 209. p.
- ¹¹⁶ Krüger, K., i. m., 186. p.; Lockhart, Paul D.: *Religion and Princely Liberties. Denmark's Intervention in the Thirty Years War; 1618–1625*. (The International History Review 17, 1995. 1. sz., 1–22. p., 4. p.); bővebben lásd Lockhart, P., 2007, i. m., 133, 142–147. p.; részletesen: Ladewig Petersen, Erling: *Defence, War and Finance: Christian IV and the Council of the Realm, 1596–1629*. (Scandinavian Journal of History 7, 1982. 1–4. sz., 277–313. p.)
- ¹¹⁷ Képes Gy., 2009, i. m., 26. p.; Orfield, L., i. m., 17. p.
- ¹¹⁸ Jørgensen, F. – Westrup, M., i. m., 14. p.; Schück, Herman: Chancery. In: Pulsiano, Phillip – Wolf, Kirsten (szerk.): *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*. (New York, Routledge, 1993, 71–72. p., 71. p.) [Schück, H., 1993b.]
- ¹¹⁹ Christensen, William: *Dansk statsforvaltning i det 15. århundrede*. (København, Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, 1903, 83. p.); a kancellárok listáját lásd <http://www.roskildehistorie.dk/oversigter/embeder/rigsembeder/kanslere.htm> (Letöltés: 2015. 06. 02.)
- ¹²⁰ Schück, H., 1993b, i. m., 71. p.
- ¹²¹ Lerdam, Henrik: *Kongen og tinget. Det senmiddelalderlige retsvæsen, 1340–1448*. (København, Museum Tusulanum Press, 2001, 33. p.)
- ¹²² Christensen, W., i. m., 85–87. p.
- ¹²³ Olesen, Jens E.: *The Governmental System in the Union of Kalmar; 1389–1439*. In: Riis, Thomas (szerk.): *Studien zur Geschichte des Ostseeraumes* 1. (Odense, Odense University, 1995, 49–66. p., 56. p.)
- ¹²⁴ Christensen, W., i. m., 99. p.; Schück, H., 1993b, i. m., 71. p.
- ¹²⁵ Hybel, Nils – Poulsen, Bjørn: *The Danish Resources, c. 1000–1550. Growth and Recession*. The Northern World 34. (Leiden–Boston, Brill, 2007, 100. p.)
- ¹²⁶ Jørgensen, F. – Westrup, M., i. m., 48. p.; Jespersen, L., 2000, i. m., 70. p.
- ¹²⁷ Jørgensen, F. – Westrup, M., i. m., 19. p.
- ¹²⁸ Bellamy, M., i. m., 49–50. p.; Jørgensen, F. – Westrup, M., i. m., 19. p.
- ¹²⁹ Jørgensen, F. – Westrup, M., i. m., 19. p.
- ¹³⁰ Bellamy, M., i. m., 50. p.; Jespersen, L., 2000, i. m., 72. p.; Képes Gy., 2011, i. m., 154. p.; Lockhart, P., 2000, i. m., 52. p.
- ¹³¹ Jørgensen, F. – Westrup, M., i. m., 18. p.
- ¹³² Bellamy, M., i. m., 50. p.; Bohn, R., i. m., 57. p.; Jespersen, L., 2000, i. m., 72. p.; Jørgensen, F. – Westrup, M.: i. m., 19. p.; Lockhart, P., 2004, i. m., 28. p.
- ¹³³ Lockhart, P., 2004, i. m., 28. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 52. p.
- ¹³⁴ Bellamy, M., i. m., 51. p.
- ¹³⁵ Jørgensen, F. – Westrup, M., i. m., 19–20. p.; Lockhart, P., 2004, i. m., 28. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 52. p.
- ¹³⁶ Bellamy, M., i. m., 51. p.; Lockhart, P., 2004, i. m., 28. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 52. p.
- ¹³⁷ Lockhart, P., 1992, i. m., 413. p.
- ¹³⁸ Jespersen, L., 2000, i. m., 72. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 199. p.
- ¹³⁹ Bellamy, M., i. m., 51. p.
- ¹⁴⁰ Bellamy, M., i. m., 51. p.
- ¹⁴¹ Jørgensen, F. – Westrup, M., i. m., 19. p.
- ¹⁴² Jørgensen, F. – Westrup, M., i. m., 18. p.
- ¹⁴³ Bellamy, M., i. m., 52. p.
- ¹⁴⁴ Jørgensen, F. – Westrup, M., i. m., 95. p.
- ¹⁴⁵ Bellamy, M., i. m., 52. p.
- ¹⁴⁶ Bellamy, M., i. m., 52. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 199. p.
- ¹⁴⁷ Bellamy, M., i. m., 52. p.; Jørgensen, F. – Westrup, M., i. m., 97. p.
- ¹⁴⁸ Lockhart, P., 2007, i. m., 199. p.
- ¹⁴⁹ Jørgensen, F. – Westrup, M., i. m., 14. p.
- ¹⁵⁰ Hybel, N. – Poulsen, B., i. m., 100. p.; Jespersen, L., 2000, i. m., 70. p.; Jørgensen, F. – Westrup, M., i. m., 18. p.
- ¹⁵¹ Lockhart, P., 2004, i. m., 27. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 55–56. p.
- ¹⁵² Jespersen, L., 2000, i. m., 7. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 52. p.
- ¹⁵³ Lockhart, P., 2004, i. m., 27. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 197. p.
- ¹⁵⁴ Lockhart, P., 2004, i. m., 27. p.
- ¹⁵⁵ Lockhart, P., 2007, i. m., 52. p.
- ¹⁵⁶ Bellamy, M., i. m., 46. p.; Lockhart, P., 1992, i. m., 414. p.
- ¹⁵⁷ Bellamy, M., i. m., 47. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 199. p.
- ¹⁵⁸ Bellamy, M., i. m., 47. p.; Lockhart, P., 2004, i. m., 27. p.; Lockhart, P., 2007, i. m., 197. p.
- ¹⁵⁹ Lockhart, P., 2004, i. m., 27. p.
- ¹⁶⁰ Bellamy, M., i. m., 49. p.
- ¹⁶¹ Lockhart, P., 2007, i. m., 55–56. p.
- ¹⁶² Lockhart, P., 2007, i. m., 197. p.
- ¹⁶³ Bellamy, M., i. m., 48–49. p.; Lockhart, P., 2004, i. m., 28. p.
- ¹⁶⁴ Jespersen, L., 2000, i. m., 7. p.
- ¹⁶⁵ Bellamy, M., i. m., 49. p.; Ladewig Petersen, E., 1982, i. m., 309. p.; Lockhart, P., 1992, i. m., 410, 414. p.
- ¹⁶⁶ Lockhart, P., 2007, i. m., 197. p.
- ¹⁶⁷ Bellamy, M., i. m., 49. p.; Lockhart, P., 2004, i. m., 28. p.
- ¹⁶⁸ Bellamy, M., i. m., 49. p.
- ¹⁶⁹ Bellamy, M., i. m., 49. p.
- ¹⁷⁰ A fejezetben közölt életrajzi adatok forrása: *Den store Danske. Gyldendals åbne encyklopædi*. <http://www.denstoredanske.dk/> (Letöltés: 2013. 11. 27., 2016. 03. 08.)
- ¹⁷¹ Tamm, Ditlev: *The History of Danish Law. Selected Articles and Bibliography*. (København, DJOF Publishing, 2011, 57–58. p.)
- ¹⁷² Larson, J., i. m., 449. p.
- ¹⁷³ Andersen, P., i. m., 320. p.; Tamm, D., i. m., 60. p.
- ¹⁷⁴ Andersen, P., i. m., 400–401. p.; Orfield, L., i. m., 32. p.; Tamm, D., i. m., 60. p.
- ¹⁷⁵ Andersen, P., i. m., 400. p.
- ¹⁷⁶ Tamm, D., i. m., 60. p.
- ¹⁷⁷ Tamm, D., i. m., 60. p.
- ¹⁷⁸ Tamm, D., i. m., 61. p.
- ¹⁷⁹ Andersen, P., i. m., 403. p.
- ¹⁸⁰ Andersen, P., i. m., 406–407. p.
- ¹⁸¹ Bellamy, M., i. m., 53. p.
- ¹⁸² Bellamy, M., i. m., 54. p.

